

O`zbekiston Respublikasi Xalq Ta`limi Vazirligi
Navoiy Davlat Pedagogika instituti
“Tabiatshunoslik” fakulteti
“Geografiya va iqtisodiyot nazariyasi asoslari” kafedrası

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Mavzu: “Raqobat va bozor iqtisodiyoti” mavzusida zamonaviy dars o`tish metodikasi.

Bajardi: Nabiyeva Dildora Baxtiyorovna
“Geografiya va IBA” ta’lim yo’nalishi
bitiruvchi kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Iqtisod fanlari nomzodi,
dotsent Zoyirov Zayniddin Xudoyqulovich

Navoiy 2014

Mundarija.....	
Kirish.....	
I BOB. “Iqtisodiy bilim asoslari” faning o`qitish metodikasi” maqsadi, vazifalari va ilmiy asoslari.....	
1.1 Iqtisodiy fanlarni o`qitish metodikasi faning maqsadi, vazifalari.....	
1.2. Dars o`tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish.....	
1.3. Didaktika, uning tamoyillari va o`quv jarayonini tashkil etish.....	
II BOB. “Raqobat va bozor iqtisodiyoti” mavzusida zamonaviy dars o`tish usullarini qo`llash metodikasi.	
2.1. Raqobat va uning shakllari.....	
2.2. Raqobat va uning usullari.....	
2.3. O`zbekistonda raqobatchilik muhiti.....	
Xulosa.....	
Adabiyotlar ro`yxati.....	

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, «Ta'lim tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni yetkazish to'g'risida»gi Farmoni (08.10.1997 yil), «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga tatbiq etish - davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu dasturiy hujjatlarda kadrlarning mamlakatimizni iqtisodiy ravnaq topishini ta'minlashda- hal qiluvchi rol o'ynashi hisobga olingan.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilishning qonun qoidalariga amal qilgan holda turli yo'nalishlar bo'yicha pedagoglar tayyorlashga kirishildi. Shu jumladan, professional iqtisodchi pedagoglar tayyorlash ham qo'yilgan vazifani amalga oshirishning muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Jamiyatning taraqqiyot darajasi, davrimizning axborot asriga aylanishi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholaydigan, har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassis qilib tayyorlash uchun faqat an'anaviy uslublarga tayanib dars o'tish yetarli emas. Bu esa ta'lim tizimida jahon tajribasidan keng foydalanishni talab etadi. Shu talabdan kelib chiqib, kasb ta'limining bakalavriat yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalarga mutaxassislik fani sifatida «Iqtisodiy bilim asoslari fanini o'qitish metodikasi» darsi o'qitiladigan bo'ldi.

Respublikamizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va bu sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish bilim olishga, iqtisodiyot sir-asrorlarini o'rganishga bo'lgan harakatni, fanni chuqur o'rganishga bo'lgan talablarni ham kuchaytirdi. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiy qonunlarni yaxshi biladigan, turli vaziyatlarni taqqoslash, iqtisodiy resurslar cheklanganligi sharoitida samarali xo'jalik yuritish uchun muqobil variantlarni to'g'ri tanlash va qaror qabul qilish malakasiga ega bo'lgan iqtisodchilar tayyorlashnigina emas, **balki ularni o'qitadigan iqtisodchi pedagoglar tayyorlashni ham** talab qiladi.

Iqtisodchilar tayyorlashdagi mutaxassislik fanlarini o'qitadigan iqtisodchi pedagoglar tayyorlashda iqtisodiy fanlar yetakchi o'rin tutadi. Shu sababli bu sohadagi kasb ta'limi bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun maxsus mutaxassislik fanlari bu iqtisodiy fanlar bo'lgani tufayli **iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi** o'rganiladi.

Iqtisodiy fanlarni yoshlarga o'rgatish uchun o'qituvchining o'zi bu fanlarni yaxshi bihshi, dars berish metodlarini mahorat bilan qo'llay olishi talab etilardi. Shu bilan birga, pedagogika, psixologiya, maxsus fanlarni o'qitish metodikasi, pedagogik texnologiya va boshqa fanlarni ham chuqur bilishi zarur bo'ladi.

Kadrlar tayyorlashdagi asosiy maqsad zarur bilimlarni o'zlashtirish bilan birga talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko'nikmasini hosil qilishdir. .

Ma'lumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar o'z navbatida ishchi kuchiga ham alohida talablar qo'yadi. Ya'ni, ishchilar malakali, mahoratli, talabning o'zgarishiga moslashuvchan, o'z malakasini oshirishga intiluvchan bo'lishi talab etiladi: Ishchi kuchiga bo'lgan talablarni *talabalar chuqur idrok etishlari, mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil* qilishga, oqilona xulosa chiqarishga o'rganishlari lozim. Jahon pedagogikasida diqqate'tibor talabalarda ana shu xislatlarni hosil qilish va tarbiyalashga qaratilgan. Tajriba talabalarda aynan ana shu xislatlar, ko'nikmalarni hosil qilishda dars berishning interaktiv¹ metodlarini qo'llash ijobiy natija berishini ko'rsatdi. Bu uslublar dars o'tishni dialog tarzida amalga oshirishga, ayniqsa, talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlashga qaratilgan.

Bu borada iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi fani o'ziga xos o'rin tutadi va talabalarning iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishlariga yordam beradi. Iqtisodiyot sir asrorlarini chuqur o'rganish, avvalo, iqtisodiyot nazariyasi fanini, qolaversa boshqa iqtisodiy fanlarni ham chuqur bilishni talab etadi. Oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan "Bank ishi", "Soliq va soliqqa tortish", "Buxgalteriya

¹ Interaktiv - ing. interact so'zidan olingan bo'lib, inter-o'zaro, act-faoliyat yuritish ma'nosini beradi.

hisobi”, “Moliyaviy va boshqaruv tahlili”, “Audit” va boshqa fanlarni yaxshi bilish orqali talabalar kasb-hunar kollejlari, akademik licey va o`rta maktab va qolaversa magistraturani bitirgach, oliy o`quv yurtlarida ham dars bera oladilar.

Ma`lumki, iqtisodiy fanlar bir tomondan, umumiy jihatlarga ega bo`lsa, ikkinchi tomonda esa ularni o`ziga xos xususiyatlari mavjud. Shubhasiz, bu iqtisodiy fanlarni o`qitish metodikasi ham o`z aksini topadi. Dars o`tish metodlarini tanlashda o`rganilayotgan maxsus iqtisodiy fanlarning xususiyatidan kelib chiqish zarur.

Iqtisodiy fanlarning, jumladan iqtisodiy bilim asoslari fanining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda “Raqobat va bozor iqtisodiyoti” mavzusida zamonaviy dars o`tish metodikasi misolida o`quvchilarga interfaol dar o`tish metodlarini ko`rsatish maqsadida malakaviy bitiruv ishini tayyorlashga qaror qildik.

BMIning maqsadida: zamonaviy dars o`tish usullari, vositalari orqali mavzuning mazmun mohiyatini o`quvchilarga tushuntirish.

BMIning vaifasi: mavzu bo`yicha noan`anaviy dars jarayonini zamonaviy ta`lim texnologiyasini qo`llash asosida darsni tashkil etish.

BMIning predmeti umumta`lim maktablari akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida iqtisodiy bilim asoslari fanini o`qitish jarayonini takomillashtirish va samaradorligini oshirishdan iborat.

BMI kirish qismi 3 bob ____ paragrifdan xulosa, takliflar, adabiyotlar ro`yxati jadvallardan iborat.

“Iqtisodiy bilim asoslari” fanining maqsadi.

I – bob. O’qitish metodikasining vazifalari va ilmiy asoslari.

1.1. Iqtisodiy fanlarni o’qitish metodikasi fanining maqsadi va vazifalari.

Mamlakatimizda hozirgi paytda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiya hamisha jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lgan. Chunki, inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi. Fan texnika va axborotdagi revolyutsiya inson uning ilmiy-ma'rifiy potentsialini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylantirdi.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatdan takomillashib borish jarayoni xosdir. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o'rin egallash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari ko'p jihatdan ish kuchining bilimi, malakasi, vaziyatga qarab ish tuta olishiga bog'liq. Kelajakda erishishimiz lozim bo'lgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun eng avvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak.

«Biz oldimizga qanday vazifa qo'ymaylik, qanday muammoni yechish zaruriyati tug'ilmasin, gap oxir oqibat bari-bir kadrlarga borib taqalaveradi. Mubolag'asiz aytish mumkinki, bizning kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi o'rnimizga kim kelishiga yoki boshqacharoq aytganda, qanday kadrlarni tayyorlashga bog'liqdir»²

Mamlakatimizda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risidagi qonun» va 1997 yildan kuchga kirgan kadrlar tayyorlashning «Milliy dastur»i bo'yicha butun ta'lim tizimi

² Karimov I.A. “Barkamol avlod orzusi – T.: “Sharq”, 1998, 83-bet

isloh qilinar ekan, asosiy diqqat ana shunday saviyadagi kadrlar tayyorlashga qaratilgan.

Yoshlar tarbiyasi hamda ularni tarbiyalashda ta'lim tizimining naqadar ahamiyatga egaligi, Prezidentimizning Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining «Ta'lim kelajakka yo'naltirilgan sarmoya» mintaqaviy konferentsiyasi ishtirokchilariga yo'llagan tabrigidagi ushbu jumladan ham anglash mumkin: «Hozirgi paytda bir haqiqatni har qachongidan ko'ra teran anglab olish muhim ahamiyatga ega. Samarali ta'lim tizimini yaratmasdan turib, jamiyatni isloh etish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosini tasavvur etish qiyin.

Ushbu sohaga ustuvor ahamiyat berilishi shubhasiz, uning kelgusi taraqqiyoti uchun zamin hozirlashdir»³

Bilimdon mutaxassis kadrlarni tayyorlash, inson salohiyatini yuzaga chiqarish esa har jihatdan ustozlarga, ularning bilimdonlik bilan o'qitish jarayonini tashkil qilishi va dars berishiga bog'liq. Shuning uchun ham o'quv jarayonini tashkil etish, talabalarning chuqur bilim olishiga yordam beruvchi o'quv uslublarini qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Hozirgi davrda o'quv jarayonini tashkil etish o'qituvchidan faqat chuqur bilimgina emas, balki pedagogik mahoratga ega bo'lishlarini, dars berishning turli metodlarini bilishni hamda o'z ustida tinmay ishlashni talab qiladi.

Har bir insonning hayoti asosini iqtisodiy faoliyat tashkil etar ekan, tabiiyki har bir odamdan iqtisodiy fikrlashni o'rganish talab etiladi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bu talab yanada kuchaydi. Farzandlarimizning yoshlikdan iqtisodiy fikrlay bilishi uchun, mamlakatimizda o'rta maktabdan boshlab iqtisodiy bilim asoslarini o'rganishga kirishildi.

Oliy o'quv yurtining, ayniqsa, iqtisodiy yo'nalishdagi o'quv yurtining talabalari esa iqtisodiy fikrlashnigina emas, keng doiradagi iqtisodiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendentsiyalariga baho berish, bu

³ Karimov I.A. "Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti". "Ta'lim kelajakka yo'naltirilgan sarmoya" mintaqaviy konferentsiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigi. "Ma'rifat", №7 aprel 2007 yil, №28

o'zgarishlar kelajakda qanday natijaga olib kelishi mumkinligini his qila bilishi, ko'z o'ngiga keltira bilishni o'rganishi zarur. Buning uchun esa iqtisodiy fanlarni chuqur bilish talab qilinadi. Murakkab xo'jalik dunyosini aks ettiruvchi bu fanlarni o'rganish uchun to'g'ri metod tanlash muhim ahamiyatga ega. Dars o'tishda to'g'ri metod tanlanmasa, nazariy jihatdan o'qituvchining bilimi yuqori bo'lishidan qat'i nazar, kutilgan natijani bermaydi. O'qituvchining bilimi pedagogik mahorat bilan qo'shilgandagina o'quv jarayonini samarali tashkil etish mumkin. Buning uchun o'quv jarayonini tashkil etishning turli metodlari va ularni qo'llashni bilish kerak. **Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi (uslubiyati)** aynan ana shu maqsadga qaratilgan. U **iqtisodiy fanlarni o'rganish metodlari va uni dars jarayonida qo'llash yo'llarini o'rgatadi.**

Dars berish metodi atamasi bilan birgalikda, odatda, o'qitish, dars berish uslubi atamasi ham tez-tez ishlatib turiladi.

Dars berish metodikasi (uslubiyati)ning predmeti, bu dars berish (o'qitish) jarayonining o'zidir.

«Metod» atamasi yunoncha “methodos tadqiqot yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot» so'zidan kelib chiqqan bo'lib tadqiqot yo'li, haqiqatga intilish, bilish, harakat qilish yo'llari, kutilayotgan natijaga erishish usuli ma'nosini anglatadi. Metod deganda voqelikni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish usullari tushuniladi. Faoliyatning turli jabhalarini o'rganishni qamrab olgani holda ilmiy bilish va uning usullari metodikaning asosiy yo'nalishidir." Unda ta'lim va tarbiya berish usullari asosiy o'rinda turadi. Odatda **metodika (uslubiyat) deganda ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushuniladi. Bu nazariy jihatdan qo'yilgan** maqsadga - yetish, haqiqatni, reallikni, faoliyatni nazariy yoki amaliy bilish, o'rganishning usullari yoki operatsiyalari majmuidir.

Pedagogik amaliyotda, an'anaga muvofiq, o'quv tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun qo'llanilayotgan, tartibga solingan faoliyat usuli metod deb tushuniladi. Bunda o'qituvchining o'qitish faoliyati usullari bilan o'quvchining o'qish faoliyatining usullari bir-biriga bog'liqligi ta'kidlanadi.

O'qitish metodi quyidagicha tavsiflanadi: o'qitishning maqsadi, o'zlashtirish usuli, o'quv jarayoni qatnashchilari (o'qituvchi, o'quvchi, taiaba)ning o'zaro munosabati.

O'qitish metodikasi tushunchasi: a) pedagogning o'qitish usullari va o'quvchining o'qish usullari hamda o'quvchining o'qituvchi bilan o'zaro bog'langanligini;

b) o'qitishdan ko'zlangan maqsadga erishish bo'yicha hamkorlikda ishlashning o'ziga xosligi, ya'ni, o'qitish metodlari belgilangan maqsadga yetish uchun ta'lim vazifalarini hal etishda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatidir.

I.P.Podlasiyning fikricha, metod jarayonning o'zagi, rejalashtirilgan maqsadni yakuniy natija bilan bog'lovchi bo'g'in. «Maqsad - mazmun - metodlar - shakllar o'qitish vositalari» tizimidagi rollarni aniqlovchidir⁴.

Ta'lim metodlari bir tomondan, ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, qaysi pedagog qo'llashidan qat'i nazar, doimiy amal qiladigan mustahkam qonun qoidalar bilan bog'liq. Ular barcha didaktik qoidalar, qonunlarning talabi hamda maqsadlarning doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining mazmuni, shaklini ifodalaydi. Ikkinchi tomondan, sub'ektiv xarakterga ega bo'lib, u pedagog shaxsi, o'quvchi talabalarning o'ziga xos tomonlari, aniq sharoit bilan belgilanadi.

Metodlarning ob'ektiv hamda sub'ektiv xarakteri haqidagi fikrlar xilma-xildir. Metodlarning ob'ektiv xarakterini butunlay inkor qilib, uni to'liq sub'ektiv xarakterga ega, shuning uchun ham takrorlanmasdir, u har bir pedagogning ijodi tarzida yuzaga chiqadi, degan fikr bildiruvchilardan tortib, uning tamomila aksi bo'lgan, to'la ob'ektiv xarakterga ega deydiganlar ham mavjud. *Haqiqat, odatda, barcha fikrlarning o'rtasida tug'iladi.* Aynan hamma metodlar uchun doimo umumiy bo'lgan obektiv tomoni, didaktika nazariyasi, ko'p holatlarda esa eng yaxshi bo'lgan amaliyot yo'llari tavsiya etiladi.

⁴ Podlasiy I.P. "Pedagogika" Noviy kurs, M.: 1999

Metodlarning obektiv jihatlarida barcha didaktik qoidalar, qonunlar, tamoyillar, ta'riflar, mazmun butunligining doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining shakllariga xos bo'lgan umumiy tomonlar aks etadi. Metodlarning subektiv jhati pedagog shaxsi, uning mahorati, ta'lim oluvchilarning o'ziga xosligi va aniq sharoitga bog'liq.

Dars jarayoni har ikki tomon bir butun bo'lib, birlashgan holda tashkil etiladi. Uning amaliy ifo'dasi qo'yilgan maqsadga ko'ra erishilgan natijada o'z aksini topadi. Metodlarning obektiv jhatini didaktik printsip nuqtai nazaridan talqin etish, uning nazariyasini ishlab chiqish, amaliyotda qo'llanishi zarur bo'lgan eng yaxshi metodlarni tavsiya etish, mantiqiy tanlash muammolarini muvaffaqiyatli yechish imkonini beradi.

Metodlarni optimallashtirish uchun esa pedagoglar mahorati, ijodiy yondashish zarur bo'ladi. Shuning uchun ham o'qitish metodlari yuqori darajadagi san'at bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Metod nihoyatda serqirra bo'lib, juda ko'p komponentlarni jamlaydi. Murakkabligi uchun ham metodni yagona ma'noga ega tarzda ifodalash qiyin. Shu bois metodning mazmun-mohiyatini, sifatlarini soddalashtirilgan variantdagi ta'riflarda berishga to'g'ri keladi.

Sharq mutafakkirlari ham bilishning metodlariga katta e'tibor bilan qaraganlar. O'quv jarayonini tashkil etish va o'qitish metodlariga alohida e'tibor bergan alloma Aristoteldan so'ng «ikkinchi muallim» deb nom qozongan Abu Nasr Forobiy o'qitish metodlari haqidagi traktatlarida ta'lim oluvchilarga turli bilimlar berish bilan birga mustaqil holda bilim olish yo'llarini ham ko'rsatgan, bilim olish zarurligiga shak-shubhasiz ishontirish lozimligini ta'kidlagan⁵.

Hozirgi terminlardan foydalanib, Sharqning qomusiy allomalarining o'qitish metodlarini bilishning umumiy qonunlariga muvofiqligini aniqlasa bo'ladi. Ular foydalangan o'qitish metodlarini bir necha guruhlariga ajratish mumkin. Bular Ibn Sino qo'llagan ko'rgazmalitajriba metodlari, Abu Rayhon Beruniy, A1

⁵ Al. Farobiy. Matematicheskie traktati. Alma-ata: Ilm, 1972, str, 327, 328.

Xorazmiyning ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari, Forobiy va A1 Xorazmiyning bilimlarni tekshirish metodlari va boshqalardir. Ularning hammasi o'quvchi-talabalarning faoliyatini kuchaytirish, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish maqsadini ko'zlagan.

Metodika va uning vazifasi. *Metodika pedagogikaning tarkibiy qismi (pedagogika yunoncha paidagogike⁶) bo'lib, insonni shakllantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan sistematik faoliyat to'g'risidagi hamda ta'lim-tarbiya berishning mazmuni, shakli va metodlari (uslublari) haqidagi fandir.*

Metodologiya esa (yunon metod va logiya so'zlaridan) faoliyatning tarkibi, mantiqiy tuzilishi, metod va vositalari haqidagi ta'limotdir.

Metodologik bilim, birinchidan, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'z ichiga olgan odat va normalar shaklida, ikkinchidan, amalda bajarilgan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi. Hozirgi zamon adabiyotlarida metodologiya deyilganda, avvalo ilmiy bilish metodologiyasi, ya'ni ilmiy bilish faoliyatining shakllari va usullari tushuniladi.

Metodika, qisqacha qilib aytganda, ma'lum bir fanni o'rganish, o'qitish metodlari to'g'risidagi ta'limot. **Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi (uslubiyati) esa shu fanni o'rganish, o'qitish metodlarini o'rganadi.** Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasining maqsadi iqtisodiy - nazariy ta'lim berishning qonuniyatlari, turli metodlarini o'rganishdir.

Boshqacha aytganda metodika bu dars o'tishda o'qituvchiga qo'yiladigan talablarni realizatsiya qilishni amalga oshiradigan turli metodlarning majmuidir.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish, iqtisodiyotga davlat aralashuvining qisqarib, nodavlat tarmoqlarning rivojlainishi, mamlakatimizni jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasi ta'lim tizimini ham isloh qilish, hozirgi zamon ta'lim tizimi oldida turgan masalalarai qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yoshlarni iqtisodiy savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri bo'lib qoldi.

⁶ Paidagogos - (yunon-tarbiyachi, o'qituvchi, bola yetaklagan kishi.)

Shuning uchun ham mamlakatimizda iqtisodiy ta'limtarbiya berishga maktabdan boshlab alohida e'tibor qaratilmoqda. Barcha kasb ta'limi yo'nalishidagi bakalavrlar uchun «Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi» o'rganilishi zarur bo'lgan asosiy predmetlardan biri hisoblanadi. Iqtisodchi pedagoglar tayyorlashda esa maxsus fanlar iqtisodiy fanlar bo' lib, ana shu fanlardan dars o'tish metodikasi o'rganiladi.

Dars o'tish o'qituvchidan fanni puxta bilishnigina emas, balki o'z bilimini ustalik bilan talabalar ongiga yetkazishni ham talab qiladi. Talabalar fanni puxta o'zlashtirishlari uchun uni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar katta ahamiyatga ega. Shu sababli iqtisodchi-pedagoglar iqtisodiy fanlarni o'rganish metodlarini puxta egallashlari, ularni mahorat bilan qo'llay bilishlari kerak. **Mazkur fanning maqsadi kasb ta'limi (iqtisodchi-pedagog) yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabalarni fanni o'rganishda qo'llaniladigan an'anaviy va interaktiv metodlar bilan tanishtirish va kelajakda o'z faoliyatlarida qo'llashni o'rgatishdir.**

Iqtisodiy fanlar faqatgina nazariy emas, amaliy fanlardir. Ular bevosita amaliyotga tayanadi, aniq ma'lumotlar, dalillar, raqamlar hisob-kitoblarga asoslanadi. Shuning uchun iqtisodiy bilimlarni o'rganish, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, real iqtisodiy jarayonlar asosida amalga oshiriladi.

Iqtisodiyotni o'rgatuvchi, iqtisodiy bilim beruvchi fanlar xilma - xil, iqtisodiy fanlarni o'rganish ob'ektini miqyosi, iqtisodiy bilimlarni qamrab olishi jihatidan shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Umumiqtisodiy fanlar. Ular iqtisodiyotni, unga xos bo'lgan iqtisodiy qonunlar, tamoyillarning amal qilishini yaxlit holda o'rganadi. Bularga, eng avvalo, iqtisodiyot nazariyasi fani kiradi. U barcha iqtisodiy fanlarga asos bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotning qonun-qoidalarini bilish, shu fanni o'rganishdan boshlanadi.

O'rta maxsus o'quv yurtlarida "Iqtisodiy bilim asoslari", "Iqtisodiyot asoslari", oliy o'quv yurtlarida esa "Iqtisodiyot nazariyasi" o'rganiladi.

2. Xususiy iqtisodiy fanlar. Bular mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, ijtimoiy iqtisodiyot, mehnat iqtisodiyoti va boshqalar bo'lib, ular iqtisodiyotning u yoki bu sohasini o'rganadi.

3. Funktsional iqtisodiy fanlar. Bu fanlarga buxgalteriya hisobi, moliya, audit, moliyaviy tahlil, soliq, sug'urta, menejment, bank ishi va boshqalar kiradi. Odatda, ular ko'proq mutaxassislik fanlari sifatida o'rganiladi.

Shunga ko'ra, har bir iqtisodiy fan o'z predmetini umumfalsafiy, umumiqtisodiy hamda boshqa alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, shu fanga xos bo'lgan metodlar yordamida o'rganadi. Fanni o'rganish jarayonida esa nafaqat fanning predmetini o'rganishda qo'llaniladigan metodlar, balki fanni o'rganish, bilish jarayonini tashkil etishda qo'llaniladigan metodlar ham katta ahamiyatga ega. Chunki o'qitish jarayonida fanni talabalar ongiga yetkazish, ularni bilim olishga chorlash, qiziqtirish, o'z ustida ishlashga yo'naltirish ko'p jihatdan unda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq.

Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi o'quvchi-talabalarda iqtisodiy fikrlash, tafakkurni shakllantirishga qaratilgan. Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi fanining bir tomonida iqtisodiy fanlar: iqtisodiyot nazariyasi, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil, audit, moliya, soliq, statistika va qator boshqa iqtisodiy fanlar tursa, ikkinchi tomonida esa, pedagogika, pedagogik texnologiya, psixologiya kabi pedagogikaga oid fanlar turadi. Maxsus fanlar, ya'ni iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi ularni bir-biriga bog'laydi.

Kasb ta'limi yo'nalishida o'qiydigan bakalavrlar buxgalteriya hisobi va audit, moliyaviy tahlil, soliq va soliqqa tortish, bank ishi, moliya va boshqa iqtisodiy fanlarni, pedagogikani chuqur o'rganishlari zarur. Iqtisodiy fanlarni o'qitish metodikasi fani oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

- xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan boshlab, butun jamiyat miqyosida uzluksiz kuzatish olib borish, ma'lumotlar, axborotlar to'plashni naqadar zarurligini talabalar ongiga yetkazish;

- talabalarga qo'yilgan maqsadga ko'ra to'plangan iqtisodiy axborotlarni qayta ishlash, taqqoslash, qiyosiy xarakteristika berish, tahlil qilishga o'rgatish;

- hodisalar va jarayonlarni chuqur - o'rgatish, iqtisodiy rivojlanish tendentsiyalariga baho berish va xulosalar chiqarish;

- iqtisodiy fikrlay bilish, mustaqil fikr yuritish, o'z-nuqtai nazarini asoslashga o'rgatish;

- iqtisodiy fanlarni o'rganish uchun tatbiq etiladigan dars o'tish metodlari bilan tanishtirish:

- fanning predmetini o'rganishda qo'llaniladigan metodlar bilan dars o'tish metodlarini to'g'ri bog'lay bilish;

- fanning mavzulariga ko'ra dars o'tish metodlarini to'g'ri tanlay bilish o'z faoliyatida mohirlik bilan foydalanishni o'rganish kabilardan iborat.

Iqtisodchi-pedagog kasbini tanlagan kasb ta'limi yo'nalishidagi bo'lajak mutaxassislar o'z oldilariga qo'yilgan talablarga javob berishi uchun mutaxassislik fani bilan bog'liq holda:

- iqtisodiyot nazariyasi va boshqa iqtisodiy fanlarni; chuqur egallagan bo'lishi;

- huquqiy davlat, demokratik jamiyat qurilishiga oid fanlarni mukammal bilishi;

- yoshlar tarbiyasi bilan shug'ullanish uchun - pedagogik mahorat va tajribaga ega bo'lish uchun intilishi;

- dars berish metodlarini yaxshi o'rganib, ularni fanning yo'nalishi va mavzusi bo'yicha qo'llay oladigan bo'lishi;

- o'zbek xalqining tarixini bilish, milliy g'urur, madaniyatga ega bo'lishi;

- mutaxassislik fani bilan bog'liq yangiliklarni o'rganishga intiluvchan bo'lishi;

- fan-texnika yutuqlariga qiziquvchan bo'lishi;

- o'quvchi-talabaterga fanni o'rgatishda tasdiqlangan dastur asosida fanga qiziqish uyg'ota olish, har bir o'quvchi, talabaning saviyasi, individual xususiyatiga ko'ra vazifa, topshiriq berish va talab qilish san'atiga ega bo'lishi lozim,

Shunday qilib, metodika o'quv jarayonini tashkil qilish shakllari, metodlari, qonun-qoidalarini o'rganadi. **Metodika, bir tomondan o'rganilayotgan fanda erishilgan yutuqlar, ikkinchi tomondan, pedagogika fanining rivojlanishi bilan boyib boradi, rivojlanadi.**

Fanning rivojlana borishi bilan o'rganish metodlarining roli ortib boradi. Metodlarsiz qo'yilgan maqsadlarga erishib bo'lmaydi. **O'qituvchining metodik mahorati, dars o'tishning yangi metodlarini o'zlashtirishiga yetarli e'tibor berilmas ekan, ta'limga, inson kapitaliga investitsiyalarning qanchalik ko'payishidan qat'iy nazar ta'lim sifati oshmaydi.** O'qituvchilarning metodik mahoratini oshirishga qilingan harajatlarni, ularni bunga rag'batlantirish «minimal harajat qilib, maksimal samara» olish imkonini beradi.

1. 2. Dars o'tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish

O'qitish metodlarining serqirraligi, murakkab tuzilishga ega ekanligi unga turli jihatdan yondashuvlarda o'z ifodasini topadi.

Didaktik tadqiqotlar mashg'ulot o'tkazishni dialektik jarayon sifatida o'rganadi. Unga ko'ra:

- O'qitish metodlari tizimi dinamikada, harakatda, ta'lim tizimida yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olgan holda o'zgaradi, rivojlanadi, deb qaraladi.

- Barcha metodlar bir-biri bilan aloqador. Biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisiga bog'liq.

Dastlab, dars berish metodlarini tasniflashga an'anaviy jihatdan yondashilib, o'rganiladigan bilim manbalariga ko'ra guruhlariga ajratilgan. Bunday guruhlanishning ijrosi qadimgi falsafiy va pedagogik qarashlarga borib taqaladi. Bunday manbalar, qadimda uchta: amalda sinash, ya'ni praktika (tajriba),

ko'rgazmali, og'zaki (so'z orqali) ifodalangan. Jamiyat taraqqiyoti tufayli keyinchalik unga kitob bilan ishlash qo'shildi. So'nggi 20 yil mobaynida hayotga, shuningdek, ta'limga shiddat bilan yangi metodlar, qog'ozsiz axborot manbai: videokompyuter tizimi kirib keldi.

2. Shunday qilib, hozirgi paytda o'rganiladigan bilim manbalariga ko'ra, metodlar 5 guruhga bo'linadi, hamda qator usullarni o'z ichiga oladi:

1) *Amalda sinash, tajriba metodi:*

- tajriba o'tkazish, amaliyot o'tkazish;
- mashq qilish jarayonida qatnashish, mehnat, ishlab chiqarish.
- ***Ko'rgazmali namoyish qilish metodi:***
- o'quvchi, talabalar tomonidan kuzatish, amaliyot o'tkazish.

2) *Og'zaki so'z orqali ifodalanadigan metod:*

- tushuntirish, ongiga yetkazish;
- hikoya qilish;
- o'zaro fikr almashuv;
- suhbat o'tkazish;
- yo'l - yo'riq, ko'rsatma berish;
- ma'ruza;
- munozara, mubohasa, bahs va boshqalar

3) *Kitob bilan ishlash:*

- o'qish, o'rganish, tezda ko'rib chiqish;
- tsitata keltirish va uning ustida ishlash, bayon yozish;
- referat yozish, konspekt tuzish.

4) *Video metod:*

- kompyuterda mashq, test yechish;
- nazorat o'tkazish;
- internetda ishlash;
- o'quv filmlarini tayyorlash va namoyish etish;

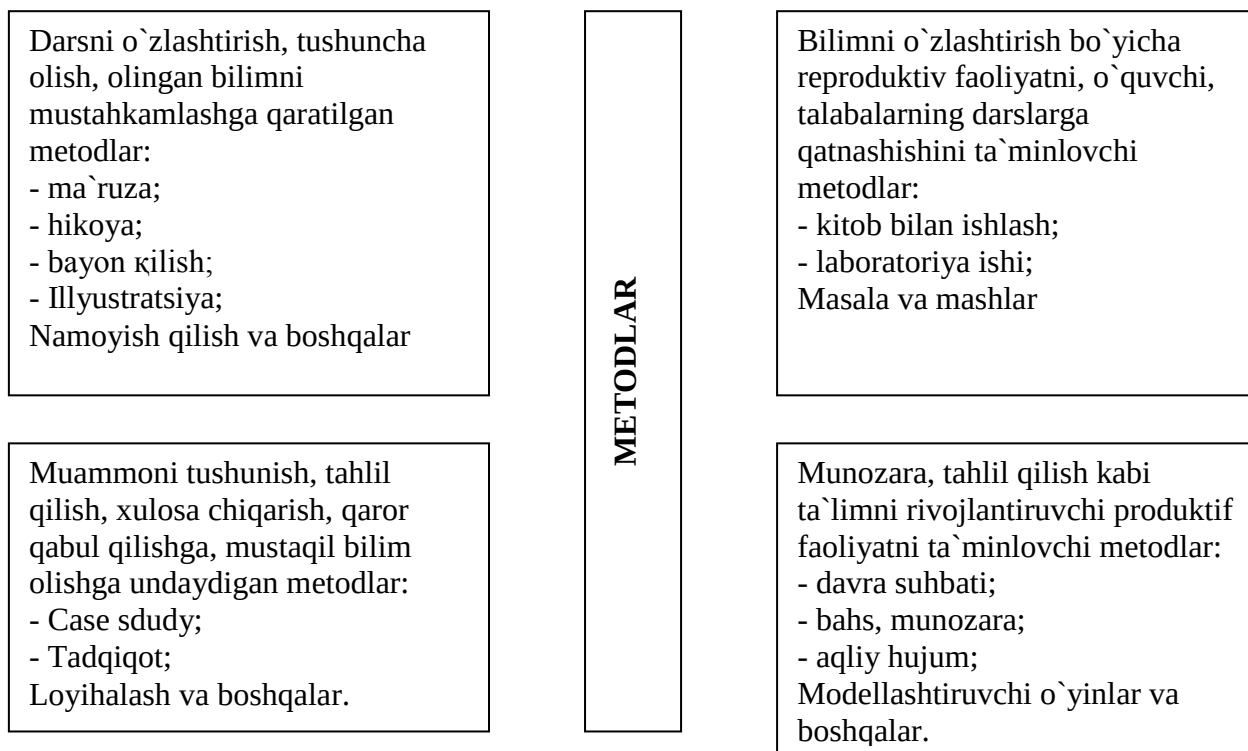
- axborot texnologiyalariga asoslanib, ishlab chiqilgan dasturlar asosida kompyuterda iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash, ularga omillar ta'sirini o'rganish;
- multimedia asosida taqdimot tayyorlash, namoyish etish va boshqa shu kabilarni qamrab oladi.

3. Pedagog olimlar (M.A.Danilov, B.P.Esipov) o'quv jarayonini tashkil qilish maqsadlari va uni amalga oshirish bosqichlariga ko'ra dars o'tish metodlarini quyidagi guruhlariga ajratadi:

- bilimni egallash;
- malaka va ko'nikmalarni shakllantirish;
- olingan bilimni amalda qo'llash;
- ijodiy faoliyat;
- olingan bilimni mustahkamlash;
- bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodlari

Guruhlashdan ko'rinib turibdiki, u dars jarayonini tashkil qilishning klassik sxemasi asosiga qurilgan. Bunda asosiy maqsad, pedagoglarga o'quv-tarbiya jarayonini amalga oshirish va metodlar majmuini soddalashtirishga qaratilgan.

4. Psixologik nuqtai nazardan, bilimlarni o`zlashtirish metodlarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin (chizmaga qarang)

5. Idrok etish, bilim faoliyati xarakteriga ko'ra metodlar 4 guruhga bo'linadi.

A) Tushuntirish illyustrativ (axborot retseptiv):

- tushuntirish;
- illyustrativ;
- axborot;
- retseptiv⁷

Bu metodlarning xarakterli xususiyatlari bilimlar tayyor holda tavsiya etilishidir. Bu metodlar bilimlarni idrok qilish, tushunish, xotiraga joylashtirishga qaratilgan.

⁷ Retsept - vrach yozib beradigan dori qog'ozi, tayyorlash usuli, usul, yo'l, andoza

1 Reproductiv xuddi shunday qaytarmoq, aks ettirmoq, tasvirlamoq, ya'ni xotirada saqlangan bilimni qayta tiklashga asoslangan.

2 Lot.. Produco, ma'nosi ishlab chiqaraman, yarataman.

O'quv jarayonida axborotlarning turli manbalari (so'z, ko'rgazali qurollar va boshqalar) qo'llaniladi. Bayon qilish ham indukiv, ham deduktiv yo'l bilan olib borilishi mumkin.

Bu metodning mazmuni unga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- Bilimlar o'quvchi, talabaga tayyor holda beriladi;
- O'qituvchi turli usullar bilan bu bilimlarni o'quvchi, talabalar tomonidan qabul qilinishini tashkil qiladi;
- O'quvchi, talabalar bilimni o'zlashtiradilar va xotiralarida saqlab qoladilar.

Bilimlarni qabul qilish bilan cheklanish doim ham olingan bilimlardan foydalanish

mahorati va ko'nikmalarini shaklantirmaydi. Bilim olish faoliyatini faqat tayyor bilimni eslab qolishga qaratilishi ularni xatosiz, ayrim hollarda tushunmasdan ham xotirada saqlash aqliy faollikni past darajada bo'lishiga olib keladi.

B) Reproduktiv metod.

Bu metod talabalarni olgan-bilimlarini anglash, tushunib yetishlarini, eslab qolishlarini ta'minlashga qaratilgan. Olingan bilimni mustahkamligi tez-tez takrorlash yo'li bilan ta'minlanadi.

O'qitishning reproduktiv metodi quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- O'qituvchi bilimni tayyor holda yetkazadi;
- Faqat bayon qilish bilan cheklanmasdan, uni tushintiradi ham;
- o'quvchi, talabalar bilimlarni tushunib o'zlashtiradilar, o'zlashirishning mezoni olgan bilimlarini xotirada to'g'ri tikash (reproduksiya)dir;
- o'zlashtirishning mustahkamligi axborotni ko'p marta qaytarish yo'li bilan ta'minlanadi.

Har ikki metodning afzalligi qisqa muddatda, ko'p kuch sarflamay katta hajmdagi axborot va bilimlarni o'quvchi, talabalarga yetkazishni ta'minlash imkoniyatiga egaligidir. Bilimni puxta egallashga takrorlash orqali erishiladi.

O'qitishning har ikki metodi o'quvchi - talabalarga ta'limning tayyor mazmunini uzatishga, o'quv dasturlari, darsliklar, fan bo'yicha axborotni o'zlashtirishga qaratilgan.

Mavjud kamchiliklariga qaramasdan, information retseptiv usul kam kuch sarflab, bilimlar va ko'nikmalarning kattagina hajmini o'zlashtirish imkonini beradi.

Inson faoliyati tabiatan reproduktiv, ijrochi yoki ijodiy bo'lishi mumkin. **Reproduktiv faoliyat ijodiy faoliyatga turtki beradi, uning boshlanishi bo'ladi. Shuning uchun uni ta'limda qo'llashni nazar-pisand qilmaslik, mensimaslik noto'g'ri.** Shu bilan birga uni haddan tashqari keng qo'llash ham to'g'ri emas. Eng ma'quli, ularni boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llashdir.

V) Muammoli bayon qilish metodi

Bu metodda o'qituvchi tomonidan mavzuning mazmuni muammoli tarzda bayon qilinadi. O'qituvchi mavzuning mazmunidan kelib chiqib, muammo ko'yib, uni yechimini ko'rsatadi. Bu metod talabalarni ijrochilikdan ijodkorlikka o'tishini ta'minlaydi. O'qitish jarayonining ma'lum bosqichlarida talabalar muammoli masalalarni mustaqil ravishda yecha olmaydilar. Shuning uchun o'qituvchining dars o'tish usulini kuzatib, shunday vaziyatlarda masalani qay tarzda yechishni, qanday qarorga kelishni o'rganadilar.

G) Qisman ijodiy (evristik) metodlar.

Bu metodda:

- Bilim mustaqil ravishda egallanadi;
- o'qituvchi axborotni o'rganish yoki bilim egallashda turli metodlar yordamida mustaqil ishlashni tashkil etadi;
- o'quvchi, talabalar mustaqil fikr yuritishadi.

Masala, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish taqsimlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rganishadi. Natijada talabalarda anglab etilgan puxta bilim shakllanadi.

O'quvchi - talabalar ko'pincha murakkab muammoni mustaqil hal qilishda olmaydi. Ularga o'qituvchi ko'mak beradi. O'quv faoliyati **o'qituvchi - o'quvchi, o'quvchi - o'qituvchi sxemasida** amalga oshadi. Bilimlarning ma'lum bir qismini o'qituvchi beradi, qolgan qismini o'quvchi - talabalar mustaqil o'rganishadi.

D) Tadqiqiy metodlar:

Bunday metod bilimni tadqiq etish jarayonida egallashni ko'zda tutadi.

U:

- O'qituvchi o'quvchi - talaba bilan muammoli masalani aniqlaydi, uni hal qilishga vaqtning ma'lum bir qismi ajratiladi.

- O'qituvchi mavzuni bayon qilmaydi. Talabalar mustaqil ravishda muammoli masalani yechish, olingan javoblarni turli variantlarini taqqoslash jarayonida mavzuni o'rganishadi. Natijani qanday bo'lishini ham o'zlari aniqlashadi.

- O'qituvchining faoliyati muammoli masalalarni yechish jarayonini boshqarishdan iborat bo'ladi.

- O'quv jarayoni yuqori intensivligi bilan xarakterlanadi. O'qish qiziqarli bo'lib, olingan bilimning chuqur va puxtaligi, amalda qo'llashni o'rganish bilan farq qiladi.

Bu metodni qo'llash o'qituvchidan yuqori darajada malaka talab etadi.

6. Didaktik maqsadlar bo'yicha dars o'tish metodlarini pedagog olimlar (T.I.Shchukina, I.T.Ogorodnikov va boshqalar) ikki guruhga bo'lishadi:

A) O'quv materialini dastlabki o'zlashtirishga imkon yaratuvchi metodlar: bularga o'qituvchining mavzuni og'zaki bayon qilishi, suhbat, kitob bilan ishlash va boshqalar kiradi.

B) Olingan bilimni mustahkamlash va takomillashtirishga imkon yaratuvchi metodlar. Bu guruhga masala, mashqlar yechish, amaliy ishlar bajarish va boshqalar kiradi.

7. O'qitish metodlarini binar (qo'sh) va polinar (ko'p qirrali) guruhlariga ajratilishi ham mavjud. Binar guruhlarini I.I.Maxmutov dars

berish metodlari bilan o'rganish metodlarining birga qo'shilishi tarzida ko'rsatadi.

O'qitish, dars berish metodlari:

- Axborot berish - bayon qilish;
- tushuntirish;
- ko'rsatma berish;
- tushuntirish - da'vat etish;
- undovchi, da'vat etuvchi.

O'rganish metodlari:

- Ijro etish;
- reproduktiv;
- produktiv - amaliy;
- qisman ijodiy;
- ijodiy izlanishga asoslangan metodlardan iborat.

O'qitish metodlarining polinar tasnifi V.F.Palamarchuk va Y.I.Palamarchuk singari tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda ta'kidlanishicha, bilim manbai uning faolligi darajasi, o'qish jarayonida olinadigan bilimlarning mantiqiy yo'llari majmuidan tarkib topadi.

Guruhlarga ajratish, tasniflashga doir yana qator yondashuvlar mavjud. Ulardan biri didaktika bo'yicha nemis mutaxassisi L.Klinberg tasnifi bo'lib, u o'qitish metodlarini hamkorlik shakllari bilan birga olib qaraydi, ya'ni: monologik metodlar: ma'ruza, hikoya, namoyish qilish;

dialogik metodlar: suhbat, munozara va boshqalar; Hamkorlik shakllari: individual, guruh, umumiy (frontal), jamoa tarzida bayon qilinadi.

Dars jarayonidagi metodlar qo'llash imkoniyatlariga ko'ra quyidagi sifatlarni o'z ichiga oladi:

1. Bilim berish, idrok etish, o'zlashtirish, e'tiqodni ta'minlovchi metodlar. Bu guruhga ma'ruza, talabalarning mustaqil ishlari, mustaqil tahsil olish bo'yicha

ishlar, ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, maslahatlar, ko'rsatmalar berish, ommaviy axborot, dasturlashtirilgan materiallarni idrok etish va boshqalar kiradi.

2. Bilimlarni tatbiq etish va mustahkamlash, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, e'tiqodni chuqurlashtirish metodlari. Bu guruhga seminar, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari, nazorat ishlarini bajarish, dasturlashtirilgan o'qitish kabinetlaridagi mashg'ulotlar, ishlab chiqarish amaliyoti kiradi.

3. Bilimlar, e'tiqodlarni shakllantirish, talabalarning kasbiy tayyorgarligini aniqlash metodlari. Bu o'quv jarayonining reytinglari, kollokviumlar, suhbat o'tkazish, kurs va bitiruv malakaviy ishlari, davlat attestatsiya natijalarini baholash kabilarni o'z ichiga oladi.

Metodlarni ajratib turuvchi sifatlarga: birinchi guruhda bilimni idrok qilish va o'zlashtirish, ikkinchi guruhda tadbiq etish va mustahkamlash, uchinchi guruhda attestatsiya va olingan bilimlar darajasini aniqlash kiradi.

Umuman olganda metodlarni guruhlariga bo'lishning barchasida ham kamchiliklar mavjud. Shuning uchun ham pedagoglar metodlarni tasniflash, guruhlariga ajratishni takomillashtirishga harakat qilishmoqda. Shu sababli metodlarni guruhlashdan voz kechish tendentsiyasi vujudga keldi. Metodlarning murakkabligi ularni turli sharoitlarda qo'llashga ahamiyat berishga majbur qilmoqda.

Har bir darsni o'qitish jarayonida bir necha metod bir-biriga bog'lanib, qorishib ketadi. O'qituvchi va talabalarning o'zaro muloqoti natijasida ta'lim metodlari bir-biriga singib ketadi. Tadqiqotchi Yu.K.Babanskiyning fikricha, biz u yoki bu metodni qo'llash haqida gapirar ekanmiz, bu shu metodning ma'lum bosqichda yetakchi rol o'ynashini bildiradi, xolos.

Pedagog, psixolog mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, metodlar o'quv-tarbiya jarayonida quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

Ta'lim beruvchi.

Metodlar yordamida ta'limning maqsadi amalga oshiriladi. Metodlar o'qituvchi va o'quvchilarning nazariy hamda amaliy bilimini ta'lim olish borasidagi vazifalarni bajarishga qaratadi.

Kamolotga boshlash funktsiyasi:

O'quvchi, talabalarni fikrlash doirasini, bilim olish, aqliy rivojlanish sur'atini tezlashtirishda, qiziquvchanligini oshirishda o'z ifodasini topadi.

Tarbiyalash funktsiyasi:

O'quv materialini o'rganish, o'zlashtirish jarayoniga mustaqil qarash, fikrlash, iroda xususiyatlari, axloqiy, ma'naviy qarashlarning shakllanishiga olib keladi.

Bilim olishga da'vat etish, istak, xohish uyg'otish funktsiyasi:

Metodlar talabalarni bilim olishga da'vat qiluvchi vosita hisoblanadi. Asosiy, gohida bilishga qiziqtiruvchi, istak, xohish tug'diruvchi yagona stimulyator vazifasini bajaradi.

Nazorat funktsiyasi:

Metodlar yordamida o'qituvchi o'quvchi, talabalarning bilimini nazorat qilibgina qolmay, o'quv jarayoni natijalariga ko'ra unga zarur o'zgartirishlar kiritadi.

Metodlarning funktsional jihatida butun o'quv jarayonida o'zgarmas emas, ya'ni qotib qolmaydi. U sharoitga, qo'yilgan talabga, intensiv tarzda qo'llanish yoki qo'llanmasligiga ko'ra o'zgarib turadi.

Bir xil metodlar ko'proq ta'lim berish, o'quvchilarni kamol toptirish, tarbiyalashda muhim rol o'ynasa, boshqalari bilim olishga da'vat etish, uchinchilari esa bilimni nazorat qilishda keng imkoniyatlarga ega.

Ayrim metodlar ko'proq o'quvchi, talabalarni bilim doirasini kerigaytirish, nazariy bilim olishlarida qo'l kelsa, **boshqalari** ko'proq tajriba to'plash, ko'nikma hosil qilish, o'z bilimini amalda sinab ko'rishda yordam beradi. **Uchinchilari** esa bilimini oshirish uchun mustaqil o'z ustida ishlashga da'vat etadi, **to'rtinchilari** bilim, ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, ayrim

metodlar bilishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirib, tafakkurni rivojlantirsa, **ikkinchisi**, faollik, o'rganganlarini uzoq esda saqlashga yordam beradi. **Uchinchisi** iroda, o'z fikrini mustaqil aytish, himoya qilishga o'rgatadi. **To'rtinchisi** his-tuyg'u, kechinmalarni boshqarishga yordam, ruhiy oзуqа beradi.

1. 3. Didaktika, uning tamoyillari va o'quv jarayonini tashkil etish

Metodika va didaktika uzviy bog'liqdir. Metodika deganda bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushunilishini ko'rib o'tdik. Bu fan didaktikaning bo'limidir.

Didaktika (yunon didaktikos o'qitadigan, o'rgatadigan) - pedagogikaning bilim olish, ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasi. U talabalarning bilim olish, o'zlashtirish va ko'nikmalar hosil qilish jarayoniga xos ta'lim printsiplari, uslublari va o'quv jarayonini tashkil qilishga oid hamma masalalarni o'rganadi.

Didaktika «nima?» va «nima uchun?» o'qitish kerak degan savollar bilan shug'ullansa, metodika esa u bilan uzviy bog'liq holda «qay tarzda?» va «nimalar yordamida o'qitish?» lozim masalalari bilan shug'ullanadi.

Didaktika va metodikaning maqsadi: ta'lim berish, o'qitish, o'rgatishni amalga oshirishdir.

Didaktika termini dastlab XVII asrda chex pedagogi Ya.A.Kamenskiy tomonidan ishlatilgan. U "Buyuk didaktika" asarida (1657 yil) didaktikaning asosiy masalalarini ishlab chiqqan. XIX asr o'rtalaridan pedagogikaning alohida sohasi sifatida o'rganila boshlandi.

O'zbekistonda dastlab jadid maktablarida didaktikaning tamoyillarini ishlab chiqishga harakat qilingan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda didaktika sohasi avval erishilgan yutuqlarni saqlab qolgani holda yangiliklar bilan boyitilib, yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Mamlakatimizda didaktikaga tarbiyadan alohida holda qaralmaydi. U yoshlarni tarbiyalashdagi umumiy maqsadva vazifalardan kelib chiqadi.

Yoshlarga ta'lim berish jarayoni jamiyat, taraqqiyoti, fan texnika taraqqiyoti, jamiyatning o'z oldiga qo'ygan maqsadi bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim va tarbiyaning mazmuni, maqsadining o'zgarishi didaktika printsiplari, uslublari va tashkiliy shakllarining ham o'zgarishiga, rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Barcha fanlarni o'rganishda didaktik printsiplar muhim o'rin tutadi.

Didaktik printsiplar dars mazmuni va darsni tashkil etishga tegishlidir. Didaktik tamoyillarga o'qitish va o'qish jarayonida qoidalar sifatida rioya qilinishi zarur.

Ular bir - biriga bog'lanib ketadi, quyidagi printsiplar o'qitish va o'qish jarayonini samarali tashkil qilish bo'yicha qoidalar bo'lib, ular uzoq vaqt davomidagi tajribaga asoslangan.

Ta'lim berish (didaktika)ning asosiy tamoyillari quyidagilar:

- Faollik tamoyili

Inson ta'lim olishining haqiqiy, chinakam mohiyati o'zining aqliy faoliyati natijasida bilimning yangiyahgi sir - asrorlarini mustaqil ravishda anglab olishidir.

Talaba, o'quvchi o'z harakati bilan fanlarni yaxshiroq o'rganadi va o'zlashtiradi. O'quv jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, ularning o'zlari fanga qiziqsin, uni bilishga harakat qilib, intilsin. Buning uchun o'quvchi - talabalar darsga faol qatnashishi lozim.

- Nazariya bilan amaliyotning bir - biri bilan bog'liqligi

Nazariy bilim doim kasb - hunar amaliyoti bilan bog'lanishi lozim. Amaliy ta'lim ham o'z navbatida nazariy bilimlarga asoslangan bo'lishi kerak.

- Ko'rgazmalilik

Bilimlarni iloji boricha ko'rgazmali va real hayotga yaqin tarzda taqdim etish tilning tushunarliqligini va ta'lim jarayonida audiovizual vositalardan foydalanishni, bevosita ishholatida va real ob'ektlarda o'qitishni talab qiladi. Darslar ko'rgazmali qurollar yordamida berilsa, o'quvchilarning o'zlashtirishlari osonlashadi.

Tushunarlilik

O'quv materialining mazmuni shunday tanlangan va tuzilgan bo'lishi kerakki, o'quvchilar uni o'zlaridagi bilimlar bilan bog'lay olishsin va uni tushunishda qiynalmasin. Ya'ni, o'quv materialining mazmuni, shuningdek, o'qituvchining tili va fikrlarini ifodalash usuli o'quvchi - talabaning bilim saviyasiga mos kelishi lozim. Lekin bu ilmiy terminlardan foydalanilniyadi, degani emas.

Namunalardan foydalanish

O'quv materialining mazmunini tushuntirish uchun har doim namunalarni tanlashga harakatqilish kerak. Yaxshi model, amaliyotdan olingan tipik misollar, turlicha mahsulotlar ham olingan natijaning sifati qanday bo'lishini aniq ko'rsatadi.

Ilmiylik

O'quv materialining mazmuni haqiqiy va ilmiy jihatdan tasdiqlangan yoki ilmiy tadqiqotlar asosida sinalgan bo'lishi kerak. Shuningdek, fanning yangi yutuqlari va kashfiyotlarini o'zida aks ettirishi lozim.

O'qituvchining taxminiga yoki sub'ektiv fikriga asoslangan material qo'llanilmasligi kerak.

Bilimlarni qo'llash

O'quvchi-talabalar olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi kerak. Shuning uchun bu bilimlar qo'llanilgan va amaliy vaziyatda sinalgan bo'lishi zarur. Bunday amaliy vaziyatlar o'qituvchi tomonidan yaratilishi lozim.'

- Natijalarni mustahkamlash tamoyili

O'qishdagi muvaffaqiyatlar tan olinishi va baholanishi kerak. Bu o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida doimiy aloqa bo'lishini talab qiladi. Natijalar esa maxsus «Baholash varaqalari» da qayd qilinishi kerak?

Didaktik tamoyillar o'qituvchi faoliyatining yo'l - yo'rig'i sifatida xizmat qiladi, alohida olganda esa tushunarlilik printsipini qo'llab quvvatlaydi.

O'qitishning asosiy qoidalari:

- tushunarlikdan - tushunarsizga;

- yaqindan uzoqqa;
- osondan qiyinga;
- aniqdan mavhumga;
- umumiydan hususiyga, umumlashtirilgandan yakkaga;
- xususiydan umumiyga.

O'qish va o'qitish didaktik hatti - harakatlar bilan bog'liq. Didaktik hatti - harakatlarga o'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rish, uni o'tkazish va baholash faoliyati kiradi.

Bu faoliyat quyidagi savollarda o'z ifodasini topadi:

1. Kimlar o'qitadi?
2. Kimlarni o'qitish kerak?
3. O'qitish orqali qanday maqsadlarga erishish mumkin?
4. Maqsadga erishish uchun nimani, qanday o'qitish kerak?
5. Nazariy va amaliy darslarda qaysi metodlarni qo'llab, dars o'tish kerak?
6. Nazariy va amaliy darslarni qanday sharoitda o'tkazish kerak?
7. O'qishni qanday tashkil qilish kerak?
8. Ko'zlangan maqsadga erishishni tekshirish uchun natijalar qanday baholanadi?

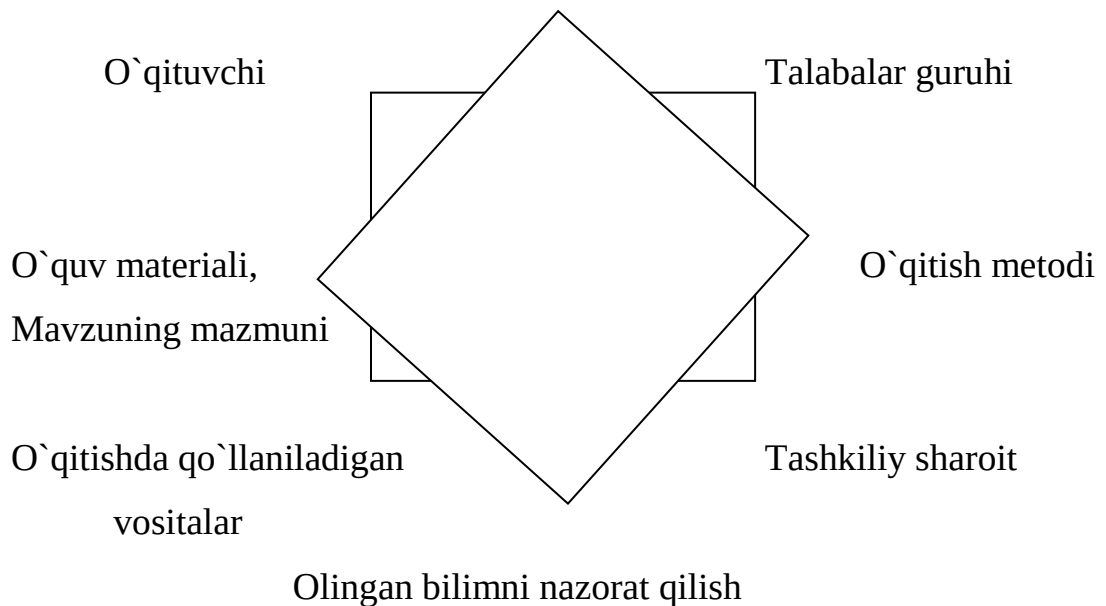
Dars berishning shakllari, uslublari turli - tuman. Maqsad, o'tilayotgan dars har bir talabaning ongiga yetib borsin. Bu yerda hal qiluvchi rolni didaktik sakkiz burchak va o'quv jarayonining mazmuni o'ynaydi.

Sxemadan ko'rinib turibdiki, o'quv jarayonini qanday o'tishi qo'yilgan maqsad bilan uni amalga oshirish birligidan iborat.

O'qituvchi, dars beruvchi sifatida har safar qanday qilib, qaysi usul bilan dars o'tsam qo'yilgan maqsadga erishaman deb o'z oldiga savol qo'yib, o'ylab ko'rsa, dars o'tishning aynan mavzuga mos keladigan uslubini topishi mumkin.

Didaktik sakkiz burchak

O'qish (o'rganish)ning maqsadi

Dars o'tishning uslubini tanlash quyidagilarga bog'liq:

1. O'qitilayotgan guruhning darsga tayyorgarlik darajasi;
2. O'rganiladigan predmet;
3. Darsda o'tiladigan mavzu;
4. O'tiladigan mavzuning mazmuni;
5. Dars o'tishda qo'llash mumkin bo'lgan texnik vositalarning mavjudligi va boshqalar.

Darsni qanday o'tish borasida aniq bir qarorga kelishda, asosiy mo'ljal olishda darsni nimaga qaratilganligi muhim ahamiyatga ega. Agar:

- maqsadga erishish mo'ljalga olinadigan bo'lsa, dars jarayonida qanday maqsadlarga erishish kerakligini aniq belgilab olinishi lozim;
- darsda qatnashadiganlar mo'ljalga olinsa, talabalar (o'quvchilar) guruhi kimlardan iboratligiga e'tibor qaratiladi;
- o'tiladigan mavzu, unga ajratilgan vaqt mo'ljalga olinsa, qanday o'quv materialini talabalar ongiga yetkazish zarur va unga qancha vaqt ajratilganiga diqqat qaratiladi;

- o'quv vositalari mo'ljalga olinsa, qo'limizda qanday o'quv vositalari bor va ulardan qay darajada foydalanishimiz mumkinligini hisobga olamiz;

- talabalar (o'quvchilar)ning darsga faol yoki passiv qatnashuvi mo'ljalga olinsa, qanday dars o'tish uslublarini qo'llash kerakligini tanlaymiz;

- darsni tashkil etish mo'ljalga olinsa, qanday tashkiliy shartsharoitlar mavjudligini hisobga olamiz;

- O'zlashtirishni nazorat qilish mo'ljalga olinsa, qanday tartibda talabalar bilimi nazorat qilinadi va baholanadi, diqqat ana shunga qaratiladi (IV bob, 3§ ga qarang).

O'quv jarayonini tashkil qilish va uni boshqarish mashg'ulotlarda qo'yilayotgan maqsadga bog'liq. O'qituvchi darsda talaba iqtisodiy kategoriya (tushuncha)ni yoki tendentsiyani o'rgatishni maqsad qilib qo'yyaptimi yoki uni tushunish, tahlil yoki tatbiq qilishni o'rganishi kerakmi? Iqtisodiy voqelikni sintez qilishni yoki turli variantlarni taqqoslab, ularning ijobiy, salbiy tomonlarini o'rganib baho berishni bilish kerakmi?

Tushunarli bo'lishi uchun makroiqtisodiyotga doif ikki savolni taqqoslab ko'raylik:

1. Markaziy bank pul taklifini tartibga solish uchun quyidagi tadbirlarning qaysi biridan ko'proq foydalanadi?

- a) hisob stavkasini o'zgartiradi;
- b) bank marjasi bo'yicha talabni o'zgartiradi;
- v) ochiq bozorda qimmatbaho qog'ozlar oldisotdisi;
- g) rezerv (zahira) miqdorini o'zgartiradi,

2. Agar iqtisodiyot resurslarning to'la bandligi ta'minlanmagan holatda bo'lsa, Oliy Majlis va Markaziy bank ishlab chiqarish imkoniyatlarini rag'batlantirish uchun qo'llagan qaysi tadbir maqsadga muvofiq bo'ladi?

a) ochiq bozorda qimmatbaho - qog'ozlar sotib olish evaziga foiz stavkasini ko'tarish;

b) davlat harajatlarini kamaytirish uchun qat'iy pul siyosatidan foydalanish;

v) iste'molga soliqni pasaytirish, daromadga soliqni ko'tarish, davlat transfert to'lovlarini kamaytirish;

g) ochiq bozorda operatsiyalar evaziga foiz stavkasini tushirish, iste'molga soliqni ko'tarish;

d) kapitalning o'sishiga soliqni ko'paytirish va pul taklifini kamaytirish.

Ko'rinib turibdiki, ikkinchi savol murakkab, chunki birinchi savol faqat olgan bilimni, axborotni yodga olishni talab qiladi. Ikkinchi savolga javob berish uchun esa, faqat avvalgi o'rgangan bilim, axborotni eslash kamlik qiladi, javob berish uchun turli variantlarni solishtirish kerak. Demak, ikkinchi savolda fikrlash darajasi avvalgi savoldagiga qaraganda boshqacha yuqoriroq darajada bo'lishi talab qilinadi.

Bilim olish darajasini tasvirlash uchun AQSh pedagogi Benjamin Blum tomonidan 1956 yil e'lon qilingan "Taksonomiya tseley obucheniya" chast 1. "Kognitivnaya sfera" (Taxonomy of Educational Objectives: Handbook 1: Cognitive Domain) kitobida ta'lim maqsadlarini qat'iy belgilangari mezonlarini ishlab chiqqan. Undan o'tiladigan darsning maqsadini rejalashtirishda, auditoriyada amaliy ish bajarish yoki nazorat ishi uchun savollar, test tayyorlashda foydalanish mumkin.

B. Blumning fikricha, bilim olish (kognitiv)⁸ darajasi ma'lum ierarxiya tarzida joylashib, har bir bosqich avvalgisiga qaraganda murakkab hamda avvalgi bosqichlarni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni bilim har bir yangi pog'onaga ko'tarilar ekan, albatta, avvalgi bosqichni ham takrorlash lozim bo'ladi. Ular quyidagilar:

1. **Olingan bilimni yodda saqlash.** Bu eslash qobiliyati yoki darsda o'tilgan, o'qiganlarni kerak bo'lganda eslab, yodga tushirish qobiliyati. Bunda avvalgi darslarda o'tilgan tushuncha, tendentsiya, umumlashtirilgan xulosa kabilarni eslab yodga solish ko'zda tutiladi. U darsning dastlabki maqsadi.

2 **Tushunish.** Talabalarning darsda eshitganlari, o'qiganlari, ko'rganlari ma'nosini tushunishi. Qonunlar, tendentsiyalar, tushunchalar, g'oyalar ma'nosini

⁸ lot. cognito - bilim ma'nosida.

tushunib, ularning o'zgarishi nimaga olib kelishini ko'z o'ngiga keltira olish qobiliyati. Lekin tushunish uchun avval olingan bilimni yodda saqlash kerak.

					Baholash	6
				Sintez		5
			Tahlil qilish			4
		Qo'llash				3
	Tushunish					2
Olingan bilimni yodda saqlash						1

3. Olingan bilimni qo'llash. G'oya, printsip, kontseptsiyalarni yangi vaziyatlarda qo'llash iqtidori. Bunda eng avvalo bilganlarni yodga tushirib, uni yangi vaziyat bilan taqqoslash kerak.

4. Tahlil qilish. Bu voqea - hodisalarni bo'laklarga bo'lish, ular o'rtasida mantiqiy aloqalarni aniqlashni talab etadi. Tahlil qilish (analiz) iqtisodiy voqelik, jarayonlarni, u yoki bu shaklda induksiya yoki deduktsiya uslubini qo'llashga tayanadi. Tahlil qilish uchun esa olgan bilimni yodga tushirish, muammoga tushunish, uni qo'llay bilish kerak.

5. Sintez qilish. Bilim olish va fikrlashning bu bosqichida alohida tarkibiy qismlar va turli manbalardan olingan axborotni bir butun yagona tizimga keltirish qobiliyati namoyon bo'ladi. Buning uchun yodga tushirish, masalaga tushunish, uni qo'llay bilish, tahlil qila bilish zarur.

6. Baholash. Bu bilishning yuqori bosqichi bo'lib, talabanning qo'yilgan masalaga o'z fikri, nuqtai nazarini bildirish qobiliyatini ifodalaydi. Bunda u yoki bu muammoni yechishning turli yo'llari shakllanadi. Uning qaysi biri to'g'ri, samarali, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi baholanadi. Odatda, baholash mezonlaridan foydalaniladi. Bu mezon o'qituvchi tomonidan qo'yilishi yoki uni talabalarning o'zi belgilashi mumkin. Baho berish uchun, - avvalo olgan bilimni yodga tushirish, masalani tushunish, yangi vaziyatda bilganlarini qo'llay bilish,

tahlil qilish, sintez qilishni bilish kerak. Talabaga berilayotgan topshiriq, ana shu bilishning olti bosqichidan qaysi bosqichiga to'g'ri kelishini aniqlashda qo'llaniladigan asosiy da'vatlar quyidagi so'zlar hisoblanadi.

1. Aniqlang, tasvirlang, sanab chiqing, yodga tushiring, ko'rsating.
2. Taqqoslang, farqini ko'rsating, tushuntiring, gapirib bering, misollar bilan izohlang, o'zgartirib, ifoda qiling.
3. Qo'llang, tuzing, namoyish qiling, fikrni davom ettiring chuqurlashtiring, loyihasini tuzing, ishlab chiqing, yeching.
4. Tahlil qiling, kategoriyalarga, bo'laklarga bo'ling, tasvirlahg, farqini ko'rsating.
5. Ishlab chiqing, tuzing (yarating), tendentsiyani, qonuniyatini aniqlang, umumlashtiring, tavsiya qiling, ta'riflab bering.

6. Tinglang, yeching, baholang, muhokama qiling.

Bilishning bosqichlariga ko'ra talabaning fikrlash doirasi, qobiliyatini hisobga olib, topshiriq, vazifa berish kerak. O'qitishning turli uslublarini qo'llashdan asosiy maqsad, talabalar bilimini yuqori bosqichlarga olib chiqishdir. Keyingi boblarda ana shu maqsadga erishish yo'llari haqida fikr yuritamiz.

Dars berishning mazmuni shu fanda mujassamlashgan ob'ektiv reallik bilan aniqlanadi. Metodika (uslubiyat) fanning o'quv jarayonidagi harakati, rivojlanish shaklidir. Fan bilan uni o'qitish o'rtasidagi farq shundaki, fan bevosita ob'ektiv reallik bo'lib, uning rivojlanish qonunlarini ifodalash bilan birga, o'quv predmeti sifatida ana shu jarayonni bevosita tasvirlaydi. Umuman olganda, o'qitish, ilm berish ob'ektiv dunyoni bilishni shu fan erishgan yutuqlar darajasiga ko'taradi. Fan doimo rivojlanib yangi kashfiyotlar, bilimlar bilan boyib boradi. O'z navbatida; talabalarga bilim berish jarayonida ular ongiga ushbu kashfiyotlar singdirib boriladi.

Iqtisodiy hayotning yangi qirralari, muammolari ularni yechish yo'llarini o'rganish jarayonida beto'xtov chuqurlashib boradi. O'quv jarayonida yangi metodlar qo'llaniladi, yangi o'quv kurslari kiritiladi. Iqtisodiy fanlardan dars berishni ma'naviy, nazariy tomondan yuqori bosqichga ko'tarish ko'p jihatdan ta'lim - tarbiya jarayonida qo'llaniladigan o'quv shakllari, metodlari, talabalarni iqtisodchi olimlarning ishlarini o'rganishlari darajasiga ham bog'liq.

Iqtisodiy savodxonlik talabalarning O'zbekistonning iqtisodiy hayotida yuz berayotgan voqelikka jamiyat taraqqiyoti va jahon miqyosidagi jarayonlar birligi nuqtai nazaridan qarashni o'rganishlari bilan bog'liq. Bozor iqtisodiyotiga o'tishimiz iqtisodiy fanlarning rolini nihoyatda oshishiga olib keldi. O'z navbatida, bu fanlarni o'qitish zamon talabiga javob berishi zarur. Buning uchun esa har bir o'qituvchi o'z ishiga ijodiy yondashishi, o'z ustida tinimsiz ishlab, izlanishi talab qilinadi.

O'qituvchining o'z ishiga ijodiy yondashuvi jamiyat hayotidagi o'zgarishlar, yangiliklarni tezda ilg'ay bilishi, fan yangiliklarini o'rganib, o'z faoliyatida qo'llashi bilan ifodalanadi. Buning uchun esa o'quvchi tezkor axborot bilan ta'minlanishi darkor. Axborotning roli beqiyos o'sgan davrda kerakli ma'lumotlarsiz iqtisodiy hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish mumkin emas.

Axborot to'plashning asosiy usullari quyidagilar:

- bibliografiya tizimi;
- o'qituvchi va talabalar tomonidan to'plangan ma'lumotlarni tizimlash;
- o'qituvchilar kuchi bilan yangi adabiyotlarga taqrizlar va sharhlar yozish;
- ilmiy munozaralar tashkil qilish va ilmiy doklادلarni muhokama qilish, internet axborotidan foydalanish va hokazolar.

Lekin shuni yodda tutish kerak:

1. Allaqachonlar ko'pchilik bir fikrga kelgan masalalar, iboralar bo'yicha qaytadan munozara boshlamaslik;

2. Me'yordan chiqmaslik, hamma mavzuda albatta munozarali savolni o'rta tashlash shart emas;

3. U yoki bu muammo, tushuncha haqida boshqalar o'z fikrlarini aytgach, albatta, munosabat bildirish;

4. Munozarali savollarni avvalo kafedra yig'ilishida muhokama qilib; bir fikrga kelish, so'ngra talabalar muhokamasiga qo'yish kerak.

Shu bilan birga, murakkab hodisa jarayonlarni asossiz ravishda soddalashtirishga ham urinmaslik kerak. Har bir masalaga bir tomonlama yondashish ham noto'g'ri xulosa chiqarishga olib kelishi mumkinligini yoddan chiqarmaslik zarur.

Dars o'tishda o'qituvchi talabalarning qaysi guruhini mo'ljalga olishi kerak: bilimdonlarnimi, bilimi o'rtachalarnimi yoki bilim doirasi pastlarnimi? Bu savolga javob berish uchun har qanday darsda mazmun va shaklni hisobga olish kerak.

Har qanday ma'ruza mazmunan nazariy jihatdan yuqori darajada, shaklan esa hammaga tushunarli bo'lishi kerak. Ma'ruzaning hammabopligi avvalo unig shakliga, uslubiga, qanday auditoriyada o'qilishiga bog'liq. Ko'pincha, talabalardan o'qituvchi zerikarli ma'ruza o'qiydi, tushunib bo'lmaydi, degan shikoyatlarni eshitish mumkin. Tajribali pedagoglar buning sababini didaktikaning printsiplari buzilganida, izchil mantiqning yo'qligida, gaplarning murakkab tuzilishida, yaxshi misollar tanlanmaganligida, oldingi ma'ruza bilan bog'lanish yo'qligida deb ko'rsatishadi.

Dars berishning ob'ektiv hamda sub'ektiv tomonlari mavjud. Uning ob'ektiv tomoniga fanning predmeti, shu fanning xususiyatlari, mavzuning mazmuni kirsa, sub'ektiv tomoniga shu fanni o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilishi kiradi. Undan tashqari, metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi, individual metodik tamoyillar, uslublar va uni o'quv - tarbiya jarayonida qo'llash ham shu muammoga kiradi.

O'quv jarayonini tashkil etish va dars berish uslubini tanlaganda mutaxassis tayyorlash bilan birga, yoshlarga yetuklik, axloqan poklik, vatanparvarlik, baynalmilalchilik ruhini ham singdirish zarurligini yoddan chiqarmaslik kerak.

O'qituvchining shaxsi, psixologik sifatlari, nazariy va metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi dars berish metodiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bir metodni qo'llash turli o'qituvchilar darsida turlicha natija berishi mumkin.

Dars berish metodlarining samaradorligi haqida fikr yuritilar ekan, o'qituvchining shaxsiy sifatlaridan uning ilmiy - uslubiy tayyorgarligi darajasini ajratib bo'lmaydi.

Dars berish jarayon sifatida ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning birligidir.

Dars berishning **ob'ektiv tomoniga** o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi. **Sub'ektiv tomonlariga esa:**

a) O'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;

b) O'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun - qoidalarini qo'llay bilish mahorati;

v) har bir o'qituvchining ta'lim - tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari kiradi.

Dars berishda pedagog sub'ektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p jihatdan talabalarning o'zlashtirishi o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

Har bir o'qituvchi o'z qobiliyatini dars berishda namoyon qilib, ma'ruza va nutqida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Ma'lum bir mavzuni yoritishda o'qituvchi o'zi yaxshi bilgan yoki o'zining ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'lgan, lekin shu mavzuga to'g'ridan - to'g'ri bog'liq bo'lmagan savolga ko'p vaqt ajratib, qolgan savollarni ko'rib chiqish uchun vaqt yetmay qolishi mumkin. Bu mavzuni bayon qilishda didaktikaning izchillik printsiplarini buzilishiga olib keladi.

Shuning uchun dars o'tishdagi muhim vazifalardan biri, bu - sub'ektiv omillar, albatta, ob'ektiv omillarga bo'ysinishi, aynan shu fanning mazmunini ochib berishga xizmat qilishi kerak. Bunda, albatta, to'plangan metodik tajriba qo'l keladi.

Har bir o'qituvchi o'zida **quyidagi psixologik** sifatlarni hosil qilishga va rivojlantirishga harakat qilishi kerak.

1. O'qituvchi auditoriyada o'zini erkin tutishi dars berish imkoniyatiga ishonishi kerak.

2. O'qituvchi **gapirib turib, o'ylashni** bilishi kerak. O'qituvchilik kasbining, mehnatining, mahoratining o'ziga xosligi ham shunda. **Dars berishda fikrlash, o'ylash va gapirish jarayoni qo'shib ketadi.** Avval o'ylab olib, keyin gapirishga fursat bo'lmaydi.

3. O'qituvchining fikrlashi va shu vaqtning o'zida uni bayon qilishi auditoriyada yuz beradi. Shuning uchun o'qituvchi unga tikilib turgan ko'zlardan qo'rqmasligi zarur. Ularni ta'siridan xoli bo'lishni o'rganishi, bilishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi auditoriyadagi talabalar bilan o'zaro bog'liqlikni yo'qotmaslikni ham o'zida tarbiyalashi shart.

4. O'qituvchi auditoriyada o'tirgan talabalarning munosabatini, ulardagi o'zgarishini to'g'ri aniqlashi uchun kuzatuvchilik qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Auditoriyani psixologik holatini (sukunat, shovqin va hokazolar) tez ilg'ashi zarur.

O'qituvchi bir psixologik holatdan boshqa holatga oson o'ta olishi kerak. O'qituvchining ishonchli dalillari, ilmiy, asosli mulohazalari, uning fikrlarini talabalarga ta'sirini bir necha marta oshiradi. O'ziga ishonchi esa keng doiradagi bilimi, o'z fikrini ilmiy asoslab bera olish qobiliyatiga ega bo'lishda shakllanadi.

O'qituvchi keltirgan misollarida talabalarga mehnatga, jamiyatga, o'rtoqlariga, jamoaga qanday munosabatda bo'lish zarurligini anglatishi kerak. Talabalarga ta'sir ko'rsatish uchun, albatta, o'qituvchi ular o'rtasida hurmatga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi (oratorlik) ma'ruza o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchida talabalarni o'z fikriga mahliyo qilish, o'zini qanday tutishni bilish qobiliyati bo'lsa, u haqiqiy talant sohibidir. Buyuk faylasuf, «birinchi muallim»

Aristotel har bir so'zni. qanday aytishni avval soatlab oynaga qarab, mashq qilgan ekan.

O'qituvchining butun faoliyatida samimiylik, o'ziga ishonch muhim ahamiyatga ega. O'quv - tarbiya faoliyatida qo'llaniladigan metodlar o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga qaratilgan. Bu o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ishchanlik muhitini yaratishda o'z ifodasini topadi. Bunda talabamng fikri o'qituvchi bilan birga kechishi yoki ozgina orqada qolishi yoki ozgina oldinga o'tib ketishi mumkin.

O'qituvchi auditoriyani ko'rishi, his qilishi, u bilan birga ishlashi kerak. Talaba ham, o'z navbatida, o'qituvchi uni ko'rib, nima qilayotganini bilib turishini his qilishi kerak.

O'qituvchi darsni zerikarli bo'lmasligiga harakat qilishi, o'z ma'ruzasiga talaba ko'zi bilan ham qarashi lozim. Ana shunda o'zini kamchiliklari, dars o'tishda qo'llayotgan uslubi to'g'ri yoki to'g'ri emasligini tez ilg'ab oladi. O'z ishiga ijodiy yondashish, undan tashqari talabalar hayotini yaxshi bilish, talabalarni qiziqtiradigan masalalarni yechishga yordam beradi.

Bir so'z bilan aytganda, metodika o'qituvchi uchun chuqur, qiziqarli, tushunarli tarzda bilim berish asosidir.

**Iqtisodiy bilim asoslari fanining “Raqobat va bozor iqtisodiyoti”
mavzusida zamonaviy dars o`tish texnologiyasi.**

“Raqobat va bozor iqtisodiyoti” mavzusida zamonaviy o`qitish o`qitish texnologiyasi.

Mavzu: Raqobat va bozor iqtisodiyoti

1.1. Mavzuni o`qitish texnologiyasi

Vaqt - 2 soat	O`quvchilar soni: 25-30 nafar
O`quv mashg`ulotini shakli	Kirish, ma`ruza, vizual ma`ruza
Mashg`ulotning rejasi	1. Raqobat uning mazmun mohiyati 2. Raqobat shakllari 3. Raqobat usullari 4. Davlatning antimonopol siyosati
O`quv mashg`ulotining maqsadi: Raqobat va uning bozor iqtisodiyotidagi o`rni ahamiyatini ko`rsatish orqali o`quvchilar dunyo qarashlarini shakllantirish	
Pedagogik vazifalar: raqobat tushunchasi bilan tanishtirish va uning mazmun-mohiyatini ochish; raqobatchilik mohiyatining huquqiy-iqtisodiy, tashkiliy asoslarini yoritish; - raqobatni shakllari tavsiflaydi; - Raqobat qonunini va kategoriya-larini tushuntiradi; - Raqobatlashuv usullarini tushunti-radi; - Davlatning monopollashuviga qarshi yuritadigan siyosatini mazmun mohiyatini tushuntiradi;	O`quv faoliyatining natijalari: O`quvchi: - raqobat tushunchasi bo`yicha misollar orqali o`z fikrini bayon etadi; - raqobat so`ziga ta`rif beradi; - raqobatga hayotdan misollar keltiradi; Raqobat shakllarining hayotdagi misollarini aytadi; Raqobatlashuv usullaridan kundalik hayotdagi misollarni aytishi lozim; Davlat tomonidan monopollashuvga qarshi olib borilayotgan siyosatga o`z munosabatini bildiradi.
O`qitish uslubi va texnologiyasi	Vizual ma`ruza, bilim-so`rov, bayon qilish, klaster, “ha-yo`q” texnikasi
O`qitish vositalari	Matn, proektor, tarqatma materiallar, grafik organayzerlar
O`qitish shakli	Jamoa, guruh va juftlikda ishlash
O`qitish shart-sharoiti	Proektor, kompyuter bilan jihozlash, auditoriya.

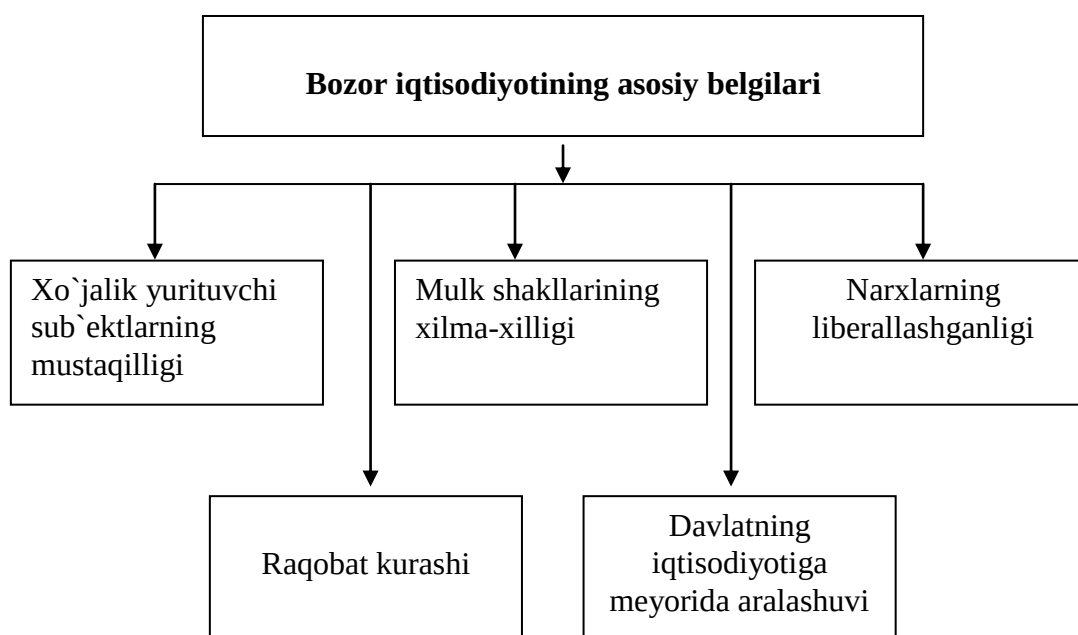
Dars mashg'ulotlarining texnologik xaritasi

Boshlang'ich vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O`qituvchi	O`quvchi
1-bosqich kirish (10 minut)	1.1. Mavzu, uning maqsadi, o`quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. eshitadi, yozib oladi.
2-bosqich. Asosiy qism (60 minut)	<p>2.1. O`quvchilar e'tiborini jalb etish va bilim darajalarini aniqlash tezkor savol-javob o'tkazadi</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Raqobat so`zini qanday tushunasiz? - Raqobat turlarini ayting. - Raqobatlashuv qanday natija beradi va hokazo. <p>2.2. O`qituvchi vizual materiallar maydalangan holda mavzuni bayon etishda davom etadi. Raqobat, uning shakllari, usullari halol va g'irrom raqobat, kabi tushunchalarini sharxlaydi.</p> <p>2.3. Ilk iqtisodiy raqobatlashuvning paydo bo`lishini namoyish qiladi.</p> <p>2.4. O`quvchilarga mavzuning asosiy tushunchalariga e'tibor qilishni va yozib olishni ta'kidlaydi</p>	2.1. eshitadi navbat bilan bir-birini takrorlab atamalarni aytadi. O`ylaydi, javob beradi.</p> <p>Javob beradi va to`g`ri javobni eshitadi. 2.2. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi. Savollar berib asosiy joylarini yozib oladi. 2.3. eslab qoladi, yozadi. Har-bir savolga e'tibor berishga harakat qiladi.
3-bosqich yakuniy (10 minut)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi va o`quvchilar e'tiborini	3.1. eshitadi, aniqlashtiradi. 3.2. Topshiriqni yozib oladi

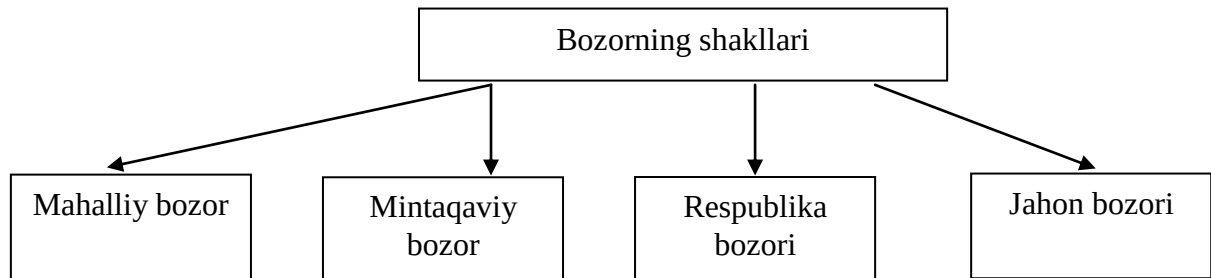
	asosiy masalalarga qaratadi. Faol ishtirok etgan talabalarni rag'batlantiradi. Mustaqil ish uchun vazifa raqobat so`ziga klaster tuzishni vazifa qilib beradi, baholaydi.	
--	--	--

Vizual materallar.

Bozor iqtisodiyotini – tovar, ishlab chiqarish, ayriboshlash va pul muomalasini qonun qoidalari asosida tashkil etilgan, tartiblanadigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir

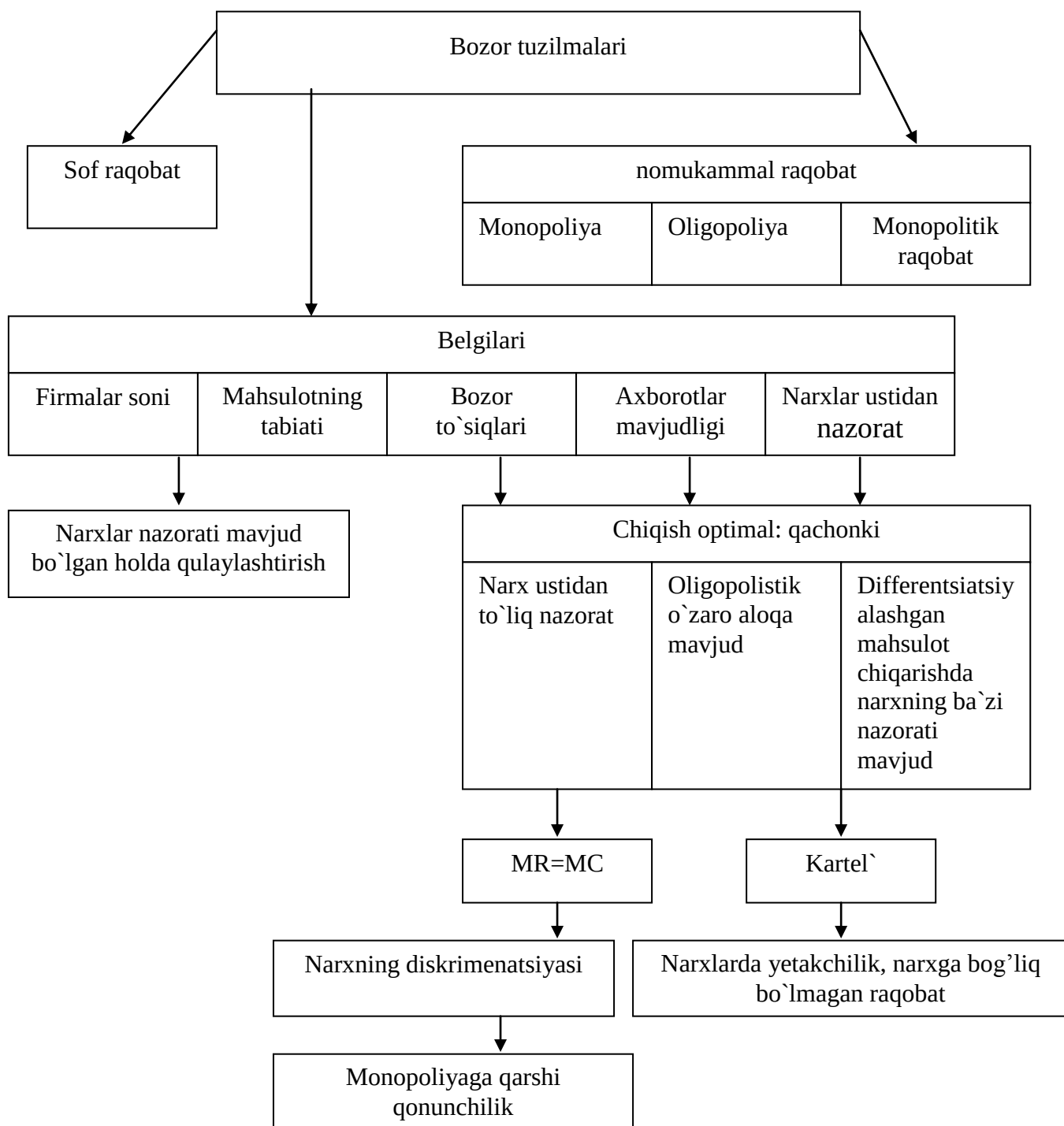

Bozor – sotuvchi va xaridor o`rtasidagi iqtisodiy aloqalar, munosabatlarning ob`ektidir.

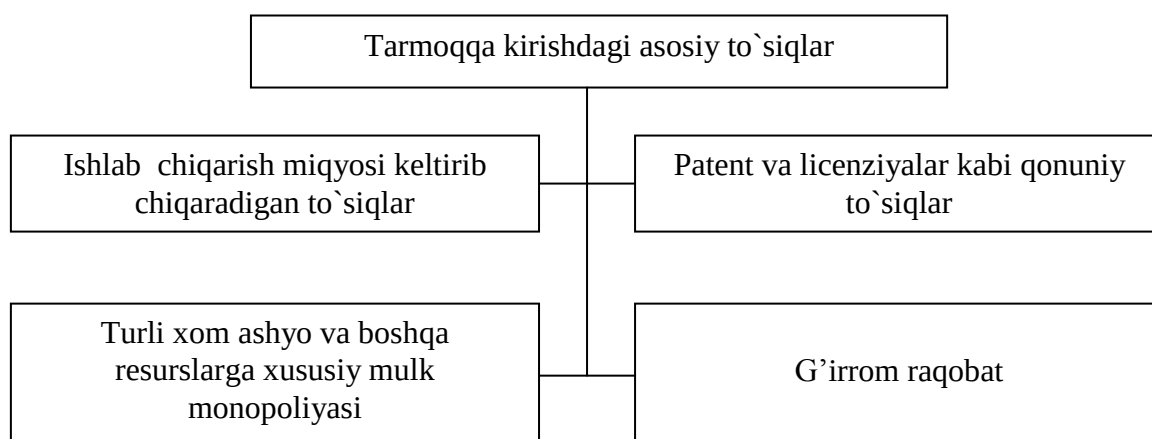
Raqobat – bozor sub`ektivlari iqtisodiy manfaatlarining to`qnashishidan iborat bo`lib, ular o`rtasidagi yuqori foyda va ko`proq naflikka ega bo`lish uchun kurash.

III ilova

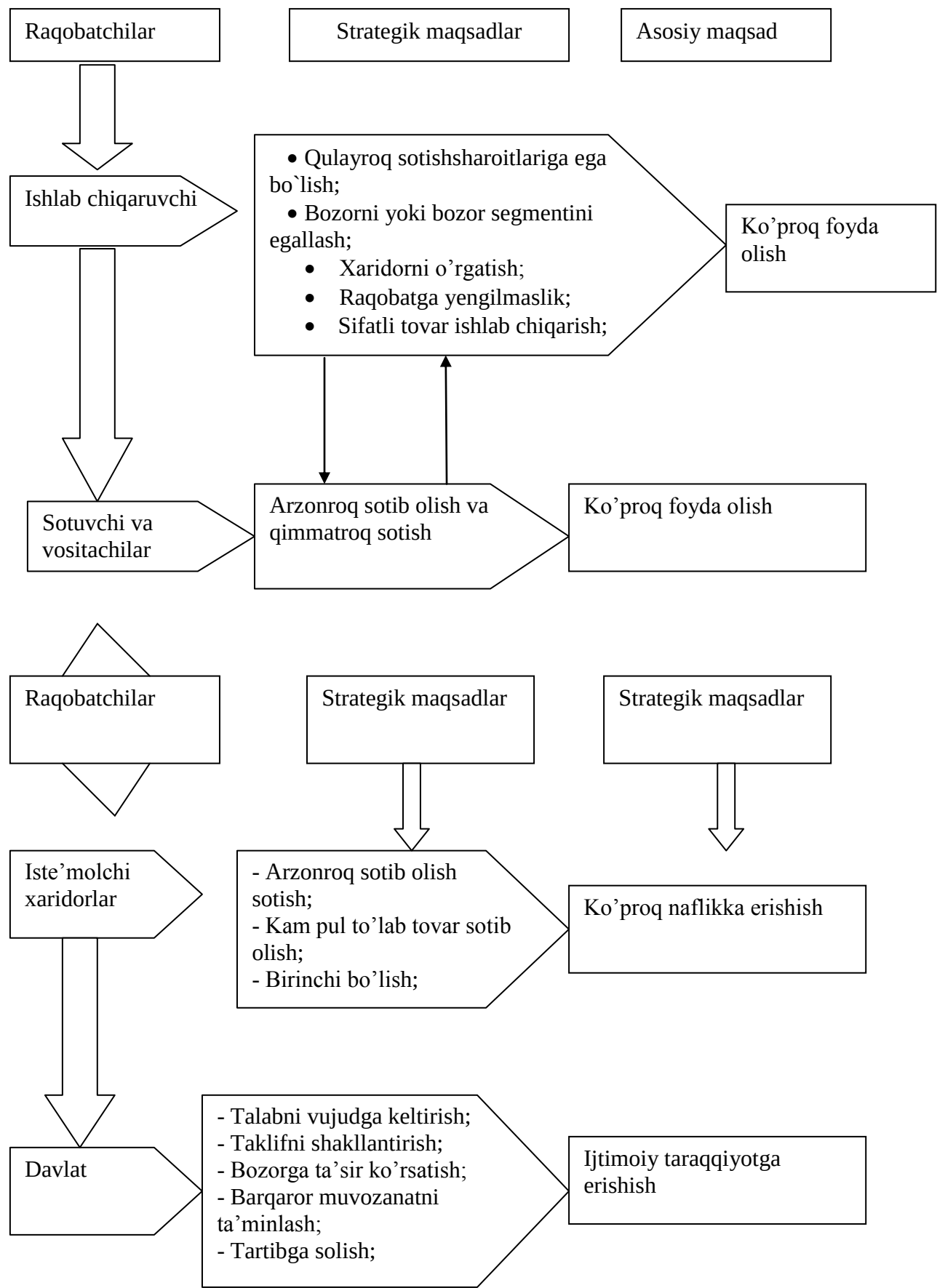

Raqobat quyidagilarga ko`maklashadi

- Ishlab chiqarishning kengaytirish va ixchamlashtirishga
- Ilg'or yangilanishlarni joriy etishga
- Resurs harajatlarini tejashga
- Iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirishga
- Talabning qulay qondirishiga
- Narxlarning tenglashtirish va pasaytirishga

Raqobatda tomonlarning manfaatlari toʻqnashadi. Bu manfaatlar ularning asosiy maqsadlarini ifodalaydi.

O`quv materiali (matn)

Mavzu: Raqobat va bozor iqtisodiyoti

I. Kirish:

II. Asosiy qism

a) Raqobatning mohiyati, iqtisodiy asoslari va shakllari.

b) Mukammal va mukammal bo`lmagan raqobat.

d) Raqobatning turlari va usullari.

s) Monopoliya va antimonopoliya qonunchiligi.

III. Xulosa:

Raqobat kurashining ahamiyati shunchalik yuqoriki, u siz bozorni tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki u bozor iqtisodiyotining mazmuniga aylanib ketgan. Shuni ta'kidlagan holda, Prezidentimiz I.A.Karimov "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" aslida raqobat kurashining mohiyati haqida shunday deyishadi – "iqtisodiyotni erkinlashtirish haqiqiy raqobat muhitini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir. Raqobat bo'lmasa bozor iqtisodiyotini barpo etib bo'lmaydi. Raqobat – bozorning asosiy sharti, aytish mumkinki, uning qonunidir."

Raqobat – umum ijtimoiy toifa bo'lib, ijtimoiy jaroyonlar qatnashchilari o'rtasidagi ko'proq foydaga erishishi uchun bo'ladigan kurashni anglatadi.

Raqobat – iqtisodiyotida faoliyat ko'rsatuvchi tomonlar manfaatlarining to'qnashuvidan yuzaga keladigan o'zaro kurashdir. Raqobatning etishmasligi oqibatida bozor iqtisodiyoti sharoitidagi munosabatlarda qatnashchilarning manfaatlari o'zaro to'qnashadi va ular orasida kurash – raqobat vujudga keladi. Raqobat bo'lmasa bozor sharoitida iqtisodiyot normal rivojlanmaydi.

Raqobat lotincha "cancuro" so'zidan olingan bo'lib, to'qnashuv degan ma'noni bildirasa, o'zbek tilida "kim o'zdi", "bellashuv" ma'nosini anglatadi.

Raqobat iqtisodiy faollik olib boruvchi su'ektlarning har birini o'z manfaati yo'lida yuqori daromad, foyda olishga, bozorda nufuzli mavqega, ob'ro'ga ega bo'lish uchun boshqalar bilan kurashi bellashuvidir.

Raqobat kurashi har qanday jamiyatdaamal qilinadi. Kishilarning iqtisodiy faoliyati boshqa faoliyatining asosini tashkil qilgani uchun kishilik jamiyati hayotida raqobat kurashi muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy sohadagi raqobat ishlab chikarish munosabatlarining sub'ektlari ishlab chiqaruvchilar, is'temolchilar, tadbirkorlar, yonlanma ishchilar va boshqalar o'rtasida qulayroq ishlab chiqarish sharoitida arzon ishlab chiqarish resurslari va ishchi kuchiga ega bo'lish, unumliroq texnologiya,ish joyi, yaxshi samarali bozorgakira olish, umuman yuqori daromad olish imkoniyati uchun olib boriladigankurashdan iboratdir. Raqobat bozor mehanizimini asosiy qismni tashkil etadi.

Uning vazifasi:

- u ishlab chiqarishni, iqtisodiy, ijtimoiy zaruriy sharoitlarga ega bo'lishni ta'minlaydi;

- raqobat iqtisodiy resurslarni iqtisodiy jihatdan samarali taqsimotni, kerakli yo'nalishga taqsimlashni ifodalaydi;

- raqobat iqtisodiy resurslardan samarali va tejamkorlik asosida foydalanishni ta'minlaydi;

- raqobat daromadlarni taqsimotini ishlab chiqarish tarmoqlarini ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda taqsimlashni ta'minlaydi;

- raqobat bozor iqtisodiyotini talablariga zid bo'lgan va iqtisodiy jihatdan nosamarador bo'lgan ishlab chiqarish sub'ektlaridan iqtisodiy rivojlanishni tozalashni ta'minlaydi.

Iqtisodiy raqobatning asosini kishilar mulk egalari sifatida alohidalanishi tashkil etadi . chunki har bir mulk egasining o'z manfaati bor. Uning barcha faoliyati o'z manfaatiga bo'ysungan bo'ladi. Bu ma'noda raqobat ishlab chiqarish sub'etlarining to'qnashuvidan iborat. Raqobat eng avval tadbirkorlikka xosdir, u investiciyaning ichki tabiatini ifodalaydi.

I. Raqobat kurashi amal qilishi, hajmi va xarakteriga qarab bir necha turga bo'linadi:

1. Moddiy texnika sohasida sifatli xomashyo, yangi texnologiya takomillashgan ishlab chiqarish vositalari uchun bo'ladigan raqobat kurashi.

2. Transport – geografik sohaga ega bo'lish uchun olib boriladigan raqobat kurashi, transport tarmoqlariga, resurslarga, yaxshi joyga ega bo'lishi uchun olib boriladigan raqobat kurashi.

3. Kadrlar sohasida malakali mutahasislarga ega bo'lishi uchun olib boriladigan raqobat kurashi.

4. Yangi tovarlarni ishlab chiqarish uchun bo'ladigan raqobat kurashi.

5. Provardsoha – mahsulotni sotish uchun, iste`molchi uchun bo`ladigan raqobat kurashi.

II. Raqobat kurashi amal qilish doirasiga qarab;

1. Tarmoq ichidagiraqobat kurashi. Bunda bir xil tovarlarni yaxshi sharoitlarda sotish va bozorning katta qismiga ega bo`lish maqsadida kurash olib boriladi.

2. Tarmoqlararo raqobat kurashi. Birinchidan kapitalni kerakli tarmoqlarga sarflash maqsadida olib boriladigan raqobat kurashi bo`lsa, ikkinchidan har bir tarmoqlarda ishlab chiqarish, bir xil mahsulotni sotish uchun olib boriladigan raqobat kurashi hisoblanadi.

III. Raqobat kurashi usullariga qarab:

1. Baholar yordamida olib boriladigan raqobat.

2. Baholarsiz bo`ladigan raqobat kurashiga ajratiladi. Bu raqobat kurash turlari sof haqiqatga asoslangan kurash hisoblanadi. Chunki bu kurash usullari asosan mahsulot sifatini oshirish, mahsulot birligiga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, narxini arzonlashtirish bilan bog`liq bo`lib, bundan nafaqat ishlab chiqaruvchi sub`etlar balki iste`molchilar ham ijtimoiy-iqtisodiyjihatdan manfaatdor bo`ladilar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida “g`irrom” raqobat turi mavjud bo`ladi. Bunday raqobat kurashiga iqtisodiy ayg`oqchilik, firma belgisidan noqonuniy foydalanish, kontrakt talablariga rivoya qilmaslik, tovarlarga demping narxlarini qo`yish, shantaj, reket, korrupsiya, iqtisodiy jinoyatchilarni kiritish mumkin. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bozor tuzilishini ifodalaydigan to`rt xil raqobat kurashi mavjud:

1. Takomillashgan sof yoki mukammal raqobat.

2. Takomillashmagan (monopol) raqobat.

3. Oligopoliya.

4. Sof monopoliya

Bozor raqobati va boshqa jarayonlar amalga oshadigan sharoitga bozor tartibi deyiladi. U bir qator xususiyatlar bilan belgilanadi. Xususan, korxonalarning soni, miqyosi, taklif etilayotgan tovarning turlari ustidan nazorat qilish darajasi, tarmoqqa kirish, chiqish sharoitlari va boshqalar. Bozor tuzilmalarining har xilligiga qaramasdan, odatda uning to'rt turi yoki bozor modellari farqlanadi. Bular:

1. Sof yoki mukammal raqobat;
2. Monopolistik raqobat;
3. Oligopoliya;
4. Sof monopoliya.

Bu tizimlarning har biri avvalo, korxonalarning bozor baxosiga ta'sir etish bilan farqlanadi. Qanchalik bu ta'sir kam bo'lsa, shunchalik bozor raqobatli hisoblanadi.

Quyidagi keltirilgan jadvaldan ko'rinadiki, mukammal raqobat va sof monopoliya juda kam hollarda uchraydi:

1 - jadval

Raqobat turlari	Firmalar soni, mivvosi	Mahsulotning xarakteri	Tarmoqqa kirish va chiqish	Axborot olish
Mukammal raqobat	Mayda firmalar	Bir xil turdagi tovarlar	Hech qanday qiyin- chiliksiz	Hamma turdagi axborotlardan foydalanish
Monopolistik raqobat	Ko`p mayda firmalar	Xar xil turdagi tovarlar	Hech qanday qiyin- chiliksiz	Bir oz qiyin
Oligopoliya	Firmalar soni ko`p emas, yirik firmalar bor	Bir xil yoki xar xil turdagi tovarlar	Ayrim to`siqlar mavjud	Bir oz chegaralangan
Sof monopoliya	Bitta firma	Noyob tovarlar	Kirishga amaliyot jihatidan o`tib bo`lmaydi to`siq	Bir oz chegaralangan

Mukammal raqobat kurashi deganda – bir xil maxsulot ishlab chiqaradigan ko`plab mayda mikrofirmalarning raqobat kurashi hisoblanadi. Bunday raqobat kurashiga kirish vachiqish oson. Bunda ko`p sonli sotuvchilar ishtirok etib, o`zlari baxoni belgilay oladilar. Ularning belgilagan baxosi umumiy baxoga ta`sir etmaydi.

Takomillashgan raqobat kurashi sharoitidahech qanday yuridik, texnologik, moliyaviy to`siq bo`lmaydi. Mukammal raqobatli bozorda narx talab va taklif asosida shakllanadi. Sotuvchidan har birining bozorga chiqqan tovardagi ulushi kam bo`lgani uchun, ular bozordagi mavjud narx bilan hisoblashishga majbur bo`ladilar.

**Erkin raqobat sub`etlari** kichik tadbirkorlar va mikrofirmalar bo`lib, ularnning ish yuritish faoliyatlari ham erkin harakatda bo`ladi.

Mukammal – erkin raqobatda korxonalarning bir tarmoqdan ikkinchi tarmoqqa o'tishi yoki yangilarining ochilishi ham deyarli hech qanday to'siqlar bo'lmaydi.

Takomillashgan erkin raqobat tarmoq ichida va tarmoqlar o'rtasida ham bo'lishi mumkin. Tarmoq ichidagi raqobat bir turdagi tovarni ishlab chiqarish uchun sarf etilgan ijtimoiy zaruriy qiymat xarajatlarini qoplovchi tovar bahosini belgilashni ta'minlaydi. Ular o'rtasidagi raqobat arzon xomashyo, ichki kuchi va iste'mol bozori uchun bo'ladi. Takomillashgan erkin raqobat kurashida: ishlab chiqarilgan tovarlarning ijtimoiy zaruriy qiymatiga yaqin bo'ladi.

Tarmoqlar o'rtasidagi raqobat esa turli tarmoqlardagi, korxonalarni, firmalarni ko'roq foyda olish uchun o'zaro xom ashyo, arzon ishchi kuchi va iste'mol bozori uchun olib boriladigan erkin raqobatida ifodalanadi natijada kapitallarning bir tarmoqqa erkin o'tish raqobati tarmoqlaridagi firmalarning olayotgan foydasining pasayishiga olib keladi. Ko'pgina iqtisodchi olimlartakomillashgan raqobat kurashini nazariy jihatdan tahlil qilish mumkin deb hisoblaydilar. Raqobat kurashini bunday turini kichik biznes, firma, fermer va dehqon xo'jaliklari, fond birjalari, valyuta bozorida amal qilishni hisobga olsak, u molekulyar raqobat kurashi deb nomlanishi ham mumkin. Mukammal bo'lmagan raqobat deganda, sof raqobat bozorining biror bir sharti bajarilmasligi tushiniladi, ukammal bo'magan raqobat uch turga bo'linadi, bular: a) monopolistic raqobat; b) oligopoliya v) sof monopoliya.

Raqobat kurashining ikki usuli farqlanadi:

- * narx vositasidagi raqobat
- * narxsiz raqobat

Narx vositasidagi raqobatlashuvda muayyan bir turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchining raqibiga nisbatan narxni pasaytirishi. Kurashning asosiy usuli hisoblanadi. Bunga asosan ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va tejash orqali erishiladi

Narxsiz raqobatda esa tovarlarning narxi emas, balki uning sifati servis xizmat ko'rsatishi ishlab chiqaruvchi firmaning obro'-e'tibori raqobat kurashining asosiy omili hisoblanadi.

Raqobatning amal qilishi ma'lum shart-sharoitlari mavjud bo'lishini taqazo qiladi. Bu shart-sharoitlar faqat bozor munosabatlari qaror topgan muhitda bo'lishi mumkin. Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda raqobatchilik muhiti uzoq davr mobaynida o'z-o'zidan volutsion yo'l bilan vujudga kelgan. Bu esa asta-sekin erkin raqobat turining keltirib chiqaradi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek mukammal raqobat 3 turga bo'linadi:

1. Monopolistik raqobat- asosan ishlab chiqarish monooliyalari shaklida, ishlab chiqarish subyektlari o'rtasidagi raqobat asosida vujudga keladi. Fan va texnika taraqqiyot asosida ishlab chiqarish yiriklashdi va markazlashdi. Bu monooliyalar bozorning asosiy qismini ishlab chiqarish yo'nalishlariga qarab nazorat qilib turadilar. Monopoliyalar raqobat kurashini yumshatish maqsadida o'zaro qo'shilish holatlari bo'ladi, yoki mahsulotlarni sotish bu hajmi bo'yicha o'zaro kelishish bitimlari tuzadi. Bu oqibatda monopoliyalanish harakatlarini rivojlanishiga olib keladi. Erkin raqobat kurashi asosida tovarlarni sotish bozorini asosiy qismini egallashi, ularga bozordagi narxlar ustidan nazorat qilishni ta'minlaydi. Bu albatta bozor iqtisodiyoti raqobatini erkinlashtirish zid va xavflidir.

Texnologiyalashgan monopoliyalar asosan ishlab chiqarishda texnologik jarayon yuqori bo'lgan iqtisodiy tarmoqlar korxonalarda bo'ladi. Masalan, energetika samoliyotsozlik, metallurgiya va boshqa shunga o'xshash korxonalarda.

Ilm-fan texnika sohalarida qo'llashdagi korxona ya'ni monopoliyalar. Bu monopoliyalar o'zlarining ishlab chiqarish jarayonida eng ilg'or texnologiya va mashinalardan foydalanishlari bilan ajralib turadilar. Albatta bunday monopoliyalar uzoq muddat ichida yakka hukmronlik qila olmaydilar Chunki fan va texnika yangiliklarini ishlab chiqarish subyektlarini ishlab chiqarish subyektlari doirasida yoyilishi bu tanho bu hukmronlikni barbod etadi. Davlat monopoliyasi

milliy valyuta emessiyasini boshqarib boradi va ishlab chiqarish jarayonida zarur bo'lgan ijtimoiy tovarlarni ishlab chiqarish tashkil etadi. Masalan, mamlakat mudofaasini mustahkamlash bilan bog'liq ishlab chiqarish jarayonini investitsiyalashtirish va boshqalar.

Administrativ boshqaruv monooliyasi bu asosan iqtisodiy taraqqiyotni markazlashtirilgan boshqaruv usuli orqali olib borishda ifodalanadi.

Davlat direktiv rejalar asosida ishlab chiqarish yo'nalishlarini, ishlab chiqarish hajmlarini va boshqa iqtisodiy rivojlanish belgilab beradi. Administrativ boshqaruv monopoliyasi shaklida umuman raqobat jarayoni bo'lmaydi. Administrativ boshqaruv monopoliyasini takomillashtirib bo'lmaydi. Uni faqat tugatish mumkin. Takomillashmagan raqobatning yana bir turi oligopoliya sharoitidagi raqobatdir. Oligopoliya raqobati bir necha yirik firmalar hukmronlik qiladigan bozorlarda shakllanadi. Oligopoliya bu ma'lum tarmoqlarda ishlab chiqarishning eng katta qismini o'z qo'lida ushlab turadi. Natijada shu tarmoq bo'yicha bozorda ularning hukmronligini ularga eng yuqori foyda olishni ta'minlaydi.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulot turiga qarab, sof va tabaqalashtirilgan oligopoliya korxonalari bir turdagi mahsulotni ishlab chiqaradi. Tabaqalashtirilgan oligopoliya turli mahsulotni ishlab chiqarish bilan shug'ullanadilar. Oligopoliya hukmron tarmoqlarda ham standartlashgan, ham tabaqalashgan mahsulot ishlab chiqariladi. Standartlashgan mahsulotga po'lat, ruh, mis, alyuminiy, qalay, sement, texnik spirt kabi moddiy shakli aniq mahsulotlar kiradi. Tabaqalashgan mahsulotga har turli iste'mol buyumlari (masalan: turli markali avtomobillar, kir yuvish mashinalari, elektr asboblari) kiradi.

Oligopoliya tarmoqlarida yirik 3-4 firma mahsulot ishlab chiqarishning asosiy qismini nazorat qiladi. Masalan: AQSH avtomobil sanoatida katta uchlik "Jeneral motoros", "Ford" va "Kraysler" xissasiga sotilgan avtomobillarning 90% i to'g'ri keladi. Xuddi shunday mavqega yaponiyaning "Toyota", "Honda", "Nissan" kabi avtomobil kompaniyalari ega. Oligopoliya tarmoqlariga yangi firmalarning

kirib kelishi qiyin, chunki u yerdagi firmalar bilan bellashuv uchun g'oyat katta pul kerak, unga esa ko'pchilik ega emas. Bu tarmoqqa bir amallab kirib qolgan kichikroq firma texnologik ustunlikka ega bo'lgan yirik firmalar bilan raqobat qila olmay, bu tarmoqni tark etadi. Bellasha olgani uchun oligopoliya bor joyda faqat kuchli firmalar kelishi mumkin, chunki ular raqib qo'ygan to'siqlardan o'ta oladi. Oligopoliya sharoitida raqobat cheklangan hisoblanadi.

Oligopoliyalarning vujudga kelishi bir necha firmalarning birlashishi natijasi hisoblanadi. Birlashishning sababi esa bozordagi o'z ulushini ko'paytirish, bozorni va baholarni nazorat qilish hisoblanadi. Sof monopoliya raqobati-deganda, mahsulot ishlab chiqaruvchi tarmoqda faqat bitta firmaning faoliyat ko'rsatishini tushunamiz. Bu yerda butun bir tarmoq bitta firmadan iborat bo'ladi.

Firma ishlab chiqaradigan mahsulot g'oyat noyob bo'lib uning muqobili bo'lmaydi. Xaridor oldida ikki yo'l bor: tovarni monopolist aytgan narxda sotib olish yoki sotib olmaslik. Bu yerda monopolistic mahsulot turiga qarab reklamadan foydalanishi yoki foydalanmasligi mumkin. Sof monopoliya foydaliroq degan fikrlar ham bor. Sof monopoliyaga amalda kirish mumkin emas.

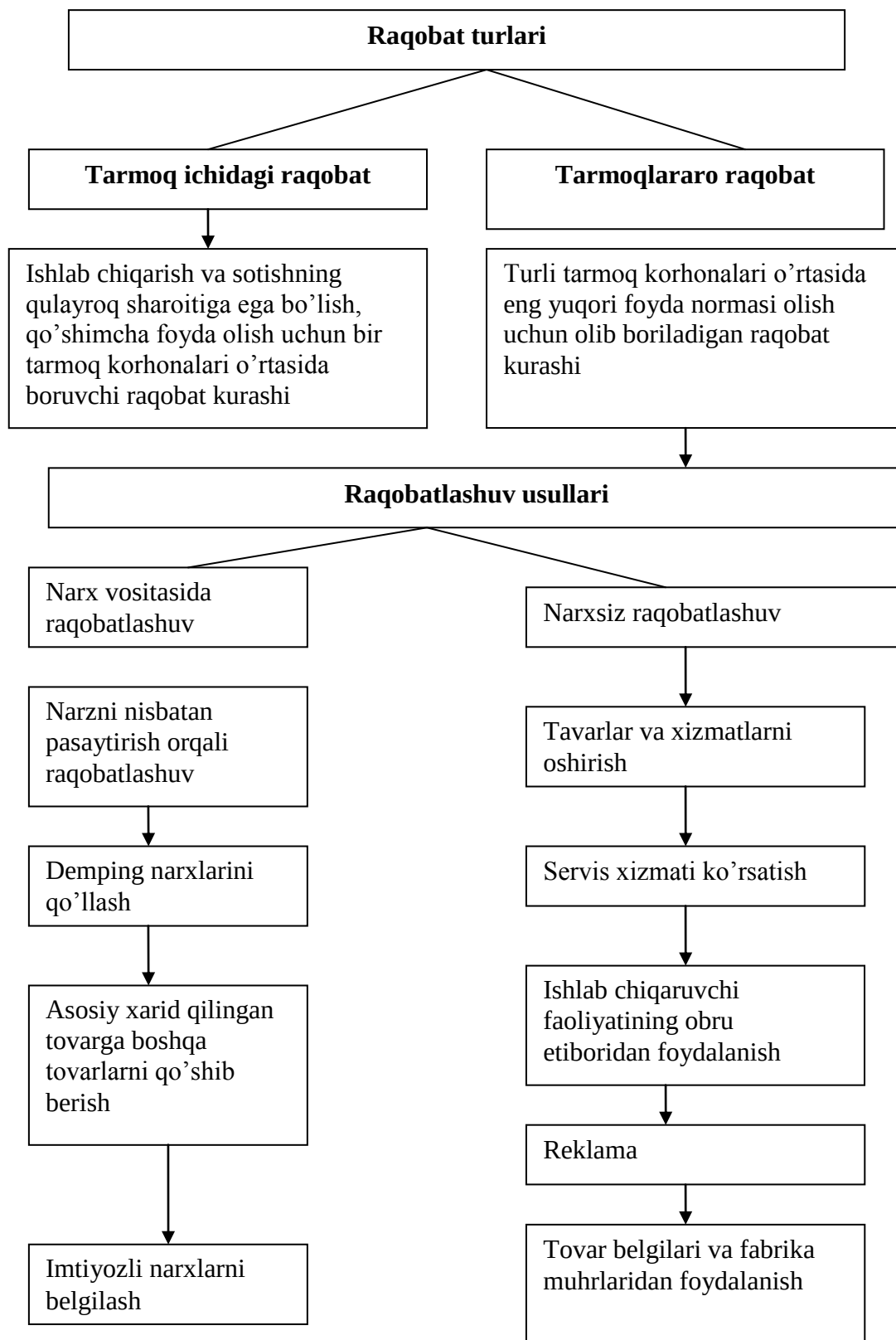
Tanho hukmronlik tovarlarni monopol baholarda sotishni va monopol foyda olishni ta'minlaydi. Chunki unga kirish uchun nihoyat darajada ko'p kapitalga erishgan bo'lishi kerak. Sof monopoliyani gohida tabiiy monopoliya deb ataydilar. Bunday holda tabiiy monopoliyaga davlat va uning mulkka monopol egalik qilishi tushuniladi. Masalan: elektr stansiyalari, O'zbekiston havo yo'llari, komunal xo'jalik vazirliklari, O'zbekiston "O'zbekneftgaz" Milliy xolding Komaniyasi kabilar davlatga qarashli va uning tanho egaligini ifodalaydi.

Sof monopoliya sharoitida monopolist baholarni pasaytirish bilan ishlab chiqarish hajmini oshiradi. Foydani esa mahsulotlar sifatini va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga erishilgan holda oshirib boradi. Monopolist juda yuqori bahoni belgilamaydi. Yuqori xarajat va past talab monopolistga yuqori bahoni belgilash va foyda olishga imkoniyat bermaydi.

Monopolist daromadlarning taqsimlanishini hisobga olgan holda bir xil tovarlarda har xil baho belgilaydi. Buning sababi also xarajatlarning har xil tovarga har xil baholarning tabaqalashuvi deyiladi. Davlat korxonalari, firmalar o'rtasida erkin raqobatni ta'minlash uchun ularning faoliyatini qo'llab quvvatlaydilar va

Xulosa qilib shuni aytish kerakki raqobat bozorni qon tomiridir u bo'lmasa bozor xom bo'lmaydi, bo'lgan taqdirda ham rivojlanmaydi u yerda o'sish yuksalish bo'lmaydi.

Odamlar xo'jalik ishlarida o'z shaxsiy manfaatlarini ko'zlashidan iqtisodiyot fanining kelib chiqishi asossiz emas. Bunda turli odamlarning manfaatlari bir-biri bilan va bir-biriga qarama-qarshi bo'ladi. Ular orasida raqiblik yoki raqobat yuzaga keladi. Raqobat nafaqat insonlarga, balki hayvonlarga ham o'simliklarga ham xosdir.

Mavzuga oid testlar:

1. Iqtisodiy sohadagi raqobat deganda nimani tushunmoq kerak?

- a) xo`jalik yurutuvchi sub`ektlar o`rtasidagi normal foydani qo`lga kiritish maqsadida amalga oshirilayotgan kurashni;
- b) foydani ko`proq olish uchun ish yuritishni;
- v) ishlab chiqarishni takomillashtirishni;
- g) turli sub`ektlar o`rtasida qulayroq ishlab chiqarish sharoitiga ega bo`lish, unumliroq texnologiya, umuman yuqori daromad olish uchun olib boriladigan kurashni;
- d) mehnat unumdorligini oshirishni.

2. Raqobatga bir maqsad sari intiluvchi bozor sub`ektlari iqtisodiy manfaatlarining to`qnashuvi, deb ta`rif berilsa u kimlar o`rtasidagi raqobatni xarakterlaydi?

- a) tovar ishlab chiqaruvchilar o`rtasidagi;
- b) xizmat ko`rsatuvchilar o`rtasidagi;
- v) resurslarni yetkazib beruvchilar o`rtasidagi;
- g) iste`molchilar o`rtasidagi;
- d) tovar ishlab chiqaruvchilar, xizmat ko`rsatuvchilar, resurslarni yetkazib beruvchilar hamda iste`molchilar o`rtasidagi raqobatni xarakterlaydi.

3. Quyidagilardan qaysi biri narx vositasida raqobatlashish usuliga kiradi?

- a) «narxlar jangi» yoki narxlarni pasaytirib berish;
- b) demping narxlarni qo`llash, ya`ni tovarlarni boshqa mamlakatlarga ichki bozordagidan ancha past narxlar bo`yicha chiqarish;
- v) narxlardan chegirma qilish;
- g) imtiyozli narxlarni belgilash va boshqa tovarlarni qo`shib berish;
- d) a), b), v) va g) javoblari narx vositasida raqobatlashish usuliga kiradi.

4. Narx vositasisiz raqobat usuli qanday yo`llar bilan olib boriladi?

- a) reklamaning barcha turidan keng foydalanish;
- b) tovarlarni kreditga sotish;
- v) kafolatlangan muddatda va undan keyingi davrda turli xil xizmatlar ko`rsatish;
- g) tovarlar sifatini tabaqalashtirish orqali ularni iste`mol xossalarini oshirish;
- d) har bir javob to`g`ri;

5. Tovar ishlab chiqaruvchilar o`rtasidagi raqobatdan qanday maqsad ko`zda tutilgan?

- a) iqtisodiy resurslarni arzon baholarda sotib olish;
- b) tovarlarni qulay sharoitlarda ishlab chiqarish;
- v) tovarlarni foyda keltiradigan yuqori narxlarda sotish;
- g) bozorda o`z mavqeini mustahkamlash va iste`molchilarni o`ziga og`dirib olish;
- d) Har bir javob to`g`ri.

6. Raqobatlashuv jarayoni qayerlarda amalga oshadi?

- a) raqobat faqat bozorda ro`y beradi;
- b) raqobatga ishlab chiqarishdayoq kirishiladi;
- v) raqobat bozorda bevosita yuz bersa, bozordan tashqarida, xususan ishlab chiqarishda unga hozirlik ko`riladi;
- g) raqobat takror ishlab chiqarish barcha fazalarini qamrab olmaydi;
- d) raqobatga tadbirkorlar xohishi bo`yicha kiriladi.

7. Monopoliyalar hukmron sharoitda raqobatning qaysi turi mavjud emas?

- a) bir tarmoq monopoliyalari o`rtasidagi raqobat;
- b) natural xo`jalikdan bozor iqtisodiyotning dastlabki shakllariga o`tish davridagi raqobat;
- v) turli tarmoq monopoliyalari o`rtasidagi raqobat;
- g) turli mamlakatlar monopoliyalari o`rtasidagi raqobat;

d) autsayderlar o`rtasidagi raqobat.

8. «Djeneral motorz», «Ford» va «Kraysler» kabi kompaniyalar qanday raqobat sohasiga mansublar?

a) sof raqobat;

b) monopolistik raqobat;

v) oligopoliya;

g) sof monopoliya;

d) bu kompaniyalar o`zaro raqobatga kirishmaydilar.

9. Bozor raqobatining afzal tomoniga xos bo`lmaganini toping.

a) tovarlarni tanlab olish imkoniyatining o`shishi;

b) mahsulot assortimentining faqat mahalliy ishlab chiqarish bilan cheklanmasligi;

v) xaridorlar ko`pchiligining xarid qobiliyatlarining tushmasligi;

g) ishlab chiqarish saviyasining oshishi;

d) chet el investiciyalaridan oqilona foydalanish.

10. «Monopol faoliyatini cheklash to`g`risida» gi qonun may etadigai holatlarga qaysi biri kirmaydi?

a) bozorda ataylab takchilik hosil qilish;

b) narxlarni qat`iy ushlab turish;

v) narxlarni monopollashtirish;

g) raqobatchilarning bozorga kirib borishiga to`sqinlak qilish;

d) raqobatning g`irrom usullarini qo`llash.

Xulosa

O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tilishi munosabati bilan jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy va siyosiy sohalarda tub islohotlar amalga oshirila boshladi. Ushbu islohotlarning tarkibiy qismi sifatida ta'lim – tarbiya sohasida ham jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadida “Ta'lim to'g'risida” Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi barpo etildi. Ta'lim tizimini isloh qilishning qonun – qoidalariga amal qilgan holda turli yo'nalishlar bo'yicha yuqori malakali pedagoglar tayyorlashga kirishildi. Shu jumladan professional iqtisodchi pedagoglar tayyorlash ham qo'yilgan vazifani amalga oshirishning muhim bug'ini hisoblanadi.

Amalga oshirilayotgan bu ishlar ta'lim sohasida bo'layotgan o'zgarishlar bejiz emas, jamiyatning taraqqiyot darajasi XXI asr axborot asriga aylanishi iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk vaziyatni tezda baholay oladigan har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan, malakali mutaxassis qilib tayyorlash uchun bir necha o'n yilliklar davomida faqat an'anaviy uslublarga tayanib, eskicha dars o'tish yetarli emas, demoqchimanki dars o'tish masalasiga yangicha jahon tajribasidan keng foydalanilgan holda yondashish talab etiladi. Shu talablardan kelib chiqib kasb – ta'limning bakalavriyat yo'nalishi bo'yicha mutaxassislik fani sifatida “Iqtisodiy bilim va iqtisodiy ta'lim asoslari”ni o'qitish metodikasi kursini o'rgandik. Olgan bilimlar va pedagogik amaliyotlarning yakuniy natijasi sifatida bitiruv malkaviy ishini tayyorladik va ishni yakunida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi.

Uzluksiz ta'lim barcha bug'inlarida zamon talabidan kelib chiqib dars berish jarayonini jiddiy o'zgartirish ya'ni dars berishning zamonaviy an'anaviy, va vositalarini qo'llash, biroq shu o'rinda shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki yaqin o'tmishdagi an'anaga aylangan dars o'tish usullaridan voj kechmagan holda, demoqchimizki avvalgi ustozlarning bu sohadagi boy tajribalarini inkor etmasdan,

aksincha ularni ham dars jarayoni hisobga olish demoqchimiz. Bundan xulosa shuki dars o'tish jarayonida noan'anaviy usullar bilan bir qatorda an'anaviy usullarni ham ahamiyati yuqori chunki dars jarayonini tashkil etish va o'tkazishda asosiy sub'ekt rolini o'qituvchi o'ynashi shubhasiz.

Navbatdagi xulosamiz shundan iboratki dars o'tish jarayonida o'qitishning zamonaviy texnik vositalaridan, didaktik materiallaridan ko'rgazmali qurollardan, tarqatma materiallardan boshqalardan foydalanish mavzuni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish samaradorligini va sifat ko'rsatkichlarini bir necha barobarga oshiradi. Bu fikr mulohazalarimiz ishning birinchi bobida yetarli darajada imkon qadar yoritildi.

Bitiruv malkaviy ishining II bobida bo'yicha quyidagi xulosalarga keldi. Raqobat va bozor iqtisodiyoti mavzusi umumta'lim maktablari, akademik leseylar, kasb – hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlarining o'quvchi talabalariga fanning eng muhim mavzularidan biri sifatida o'rganilish lozim zero ushbu mavzu bozor iqtisodiyotini mazmun – mohiyatini ochib beradigan jamiyatni ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotga o'ndaydigan muhim tushuncha. Raqobatga bag'ishlangan uni zamonaviy dars o'tish usullari “Davra suhbatlari, bahs munozaralar, iqtisodiy o'yinlar, masala va mashqlar yechish, esse yechish...)dan foydalanib zamonaviy texnik vositalar qo'llab o'tilsa yanada yuqori samaradorlikka erishiladi. Bu ishning II bobida atroflicha bayon etishga va vizinvol materiallar orqali tasvirlashga harakat qildik. Ishning yakunida umumiy xulosalarimizdan biri ya'ni shundan iborat bo'ldiki, raqobat faqat iqtisodiyot sohalariga tarmoqlariga tegishli bo'lmasdan u boshqa ijtimoiy msohalarga xos tushunchadir, jumladan ta'lim sohasiga ham buni o'quvchi yoshlarga maktab davridayoq ongiga singdirish ularning dunyoqarashini shakllantirish, iqtisodchi pedagogning dars jarayonidagi maqsad va vazifasiga aylanmog'i lozim.

Navbatgi xulosa iqtisodiy fanlar bir tomondan umumiy jihatlariga ega bo'lsada ya'ni didaktikaning qonun qoidalari tamoyillariga asoslangan ikkinchi tomondan esa bu fanlarning o'ziga xos xususiyatlari mavjud, bu jihatlarni

iqtisodiyot fani o'qituvchilari hisobga olishlari muhim deb hisoblaymiz. Yana bir muhim xulosamiz iqtisodiy fanlar mavzusini o'tishga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishda har bir mavzuning o'ziga xosligini ham hisobga olish lozim, chunki ayrim mavzular nazariy tushinchalar bilimlarga asoslansa bazi mavzular amaliy tushinchalarga masala va mashqlarga asoslanadi. Dars jarayonida mavzuning mazmun mohiyatini masala va mashqlarsiz, iqtisodiy o'yinlarsiz tushintirib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. O`zbekiston Respublikasi qonunlari.

- 1.1. O`zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. T.: “O`zbekiston”, 2005 y.
- 1.2. O`zbekiston Respublikasining “Ta`lim to`g`risida” qonuni. Oliy ta`lim. Me`yoriy hujjatlar to`plami. T.: “Sharq”, 2001
- 1.3. O`zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to`g`risida” qonun. Oliy ta`lim. Me`yoriy hujjatlar to`plami. T.: “Sharq”, 2001
- 1.4. “Auditorlik faoliyati to`g`risida”, O`zbekiston Respublikasining qonuni. 2000 yil, 26 may (yangi tahriri).
- 1.5. “Buxgalteriya hisobi to`g`risida”, O`zbekiston Respublikasining qonuni 1996 yil, 30 avgust.
- 1.6. O`zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standartlari. T.: 2002

2. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari.

- 2.1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Ta`lim tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to`g`risida”. Barkamol avlod O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T. “O`zbekiston” 1997 y.

3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini Qarorlari.

- 3.1. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ta`lim tizimini darsliklar va o`quv adabiyotlari bilan ta`minlashni takomillashtirish to`g`risida”gi Qarori (1998 yil, 5 yanvar). Oliy ta`lim. Me`yoriy hujjatlar to`plami. T.: “Sharq”, 2001
- 3.2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ta`lim tizimi uchun davlat ta`lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to`g`risida” gi Qarori (1998 yil, 5 yanvar). Oliy ta`lim. Me`yoriy hujjatlar to`plami. T.: “Sharq”, 2001

3.3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim xizmatlari ko'rsatish bozorini shakllantirish va kadrlar tayyorlash sohasida marketingni jadallashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Qarori (1998 yil, 28 yanvar). Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: "Sharq", 2001

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari.

4.1. Karimov I.A. "O'zbekiston buyuk kelajak sari" T.: "O'zbekiston" 1998 y.

4.2. Karimov I.A. "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". T.: "Sharq" 1998 y.

4.3. Karimov I.A. "O'zbekiston XXI asarga intilmoqda". Birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining o'n to'rtinchi sessiyasidagi ma'ruza. 1999 yil 14 aprel. T.: "O'zbekiston" 1999 y.

4.4. Karimov I.A. "Barkamol avlod orzusi" T.: "Sharq" 1999 y.

4.5. Karimov I.A. "Erishgan marralarimizni mustahkamlab, islohotlar yo'lidan izchil borish asosiy vazifamiz". // Xalq so'zi, 2004 yil 10 fevral

4.6. Karimov I.A. "Ta'lim – kelajakka yo'naltirilgan sarmoya" mintaqaviy konferensiya ishtirokchilariga tabrik xati. // Ma'rifat. 7 aprel 2004 yil.

4.7. Karimov I.A. "Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatiya va isloh etishdir. T.: "O'zbekiston" 2005 y.

4.8. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi sari izchil harakat qilishimiz lozim. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti.

4.9. Karimov I.A.ning 2005 yilda mamlakatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2006 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, gazetasi, 2006 yil, 14 fevral

5. O'zbekiston Respublikasi vazirliklari me'yoriy huquqiy hujjatlari.

5.1. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: "Sharq" 2001 y.

5.2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim muassasalari talabalarining malakaviy amaliyoti haqida Nizom. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: "Sharq" 2001 y.

5.3. O'zbekiston Respublikasi Oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining yakuniy davlat attestatsiyasi to'g'risidagi Nizom. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: "Sharq" 2001 y.

Maxsus adabiyotlar.

6. Darsliklar.

6.1. Vahobov A, Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. "Moliyaviy va boshqaruv tahlili" T.: "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahriyati, 2005 y.

6.2. Do'stmurodov R.D. "Audit asoslari" T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2003 y.

6.3. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. "Buxgalteriya hisobi" T.: "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahriyati, 2004 y.

6.4. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. "Pedagogika". Uchebnik dlya studentov VUZov. Izdatelstvo "Elit", Moskva 2004 g.

6.5. Pronina E.N., Lukashevich V.V. "Psixologiya i pedagogika" uchebnik dlya studentov VUZov. Izdatelstvo "Elit", Moskva 2004 g.

6.6. "Profesional'naya pedagogika". Uchebnik dlya studentov obuchayushchixsiya po pedagogicheskim spetsialnostyam napravleniyam. M.: Professionalnoe obrazovanie, 1997 g.

6.7. Benjamin Bloom et al., eds., Taxonomy of Educational Objectives, Handbook J: Cognitive Domain (New York McKay, 1956)

6.8. Silber K., H Some implications of the history of educational Technology: we are all in this together. In: J. W. Brown and S. N. Brown. Educational media Yearbook, Littleton, Colorado: Libraries Unlimited. 1981.

7. O'quv qo'llanma

7.1. Abdullayev A.H. Ametov A.K. kadrlar tayyorlash milliy dasturi falsafasi va dalat ta'lim standartlarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent, 2003.

7.2. Azizxujayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat, Toshkent, 2003

7.3. Ahunova G.N. Obrazovatel'naya texnologiya po kursu "marketing va sfere obrazovaniya" T.: "iqtisodmoliya", 2005

7.4. Biryuz Djems Marsha Veyl. Modeli obucheniya. M. 1996.

7.5. Bespalko V.P. Slagaemie pedagogikcheskoy texnologii. M. Pedagogika, 1999

7.6. Gulyamov S.S. Mibartova L.I., Abdullayev A.X. "Vnedrenie novix novix informatsionnix texnologii" distantsionnogo obucheniya L.I., Abdullaev A.X. Vnedrein novix informatsionnix texnologii" distantsionnogo obucheniya v obrazovatel'nie uchrejdeniya Uzbekistana. Tashkent, 2002

7.7. Gulyamov S.S. Mibartova L.I., Abdullayev A.X. Novie Pedagogicheskie texnologii. Rekomendatsii po organizatsii distantsionnogo obucheniya (pod red. Akad. Gulyamova S.S.). Toshkent. 2002.

7.8. Ziyomuhammadov B, Abdullayeva Sh. Ilg'or Pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot. "manaviyat asoslari" darsi asosida ishlangan uslubiy qullanma. T.: "Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashiryoti", 2001.

7.9. Kamishanov P.I. Prakticheskoe pasobie po auditu. M.: Infam, 1996.

7.10. Larner I. Ya. Vnimanie o texnologii obucheniya. M.: "Pedagogika", 1990

7.11. Saidahmedov N. Yangi Pedagogik texnologiyalar. T.: "moliya", 2003

7.12. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi. TMI, 2003

7.13. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T. fan, 2000.

7.14. Farberman B.A., Musina R. G., Jumaboyeva F.R. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. Toshkent 2002.

7.15. Xo'jayev N., Xasanboyev J. Iqtisodiy pedagogika. Toshkent, 2002.

7.16. Xo'jayev N., Xoshimov P.Z., Djurayev T.T., Gimranova O.B., metodika prepodavaniya ekonomicheskix distsiplin. Tashkent 2004,

7.17. Xasonov B.A., Bobobekov V.S. Buxgalteriya hisobi nazariyasi fanidan ko'rgazmali qo'llanma. TMI 2002.

8. Monografiyalar, maqolalar.

8.1. Sharifxo'jayev M. O'zbekiston: Yangi g'oyalar, yutuqlar. T.: "sharq" 2002

8.2. Qobusnoma. T.: "o'qituvchi", 1973

9. Ilmiy amaliy anjumanlar ma'ruzalari to'plami

9.1. "Reting tizimi va uni takomillashtirish usullari" mavzusidagi respublika uslibiy va ilmiy amaliy konferentsiya tezislar, Buxoro 1999

9.2. Ta'lim samaradorligini oshirish yullarini mavzusidagi sevinartrening materiallari. Toshkent, 2002.

9.3. "Bojxona organlari uchun malakaliy kadrlar tayyorlash muommalari" mavzusiga bag'ishlangan respublika ilmiy amaliy konferentsiya materillari. 1-noyabr, 2003. Toshkent, 2003.

9.4. Soliq organlari kadrlarni tayyorlash tizimidagi ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishning ilmiy asoslari. Xalqaro ilmiy amaliy konferintsiya materallari. 10-12-noyabr, 2003-yil. Toshkent, 2003.

9.5. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliq tizimi va sug'rta faopliyatini takomillashtirish yo'llari. Xalqaro ilmiy amaliy konferintsiya materallari. 10-12-fevral, 2004-yil. Toshkent, 2004.

9.6. "Axborot komunikatsiyalar texnologiyalari asosida eliktirion o'quv adabyotlarini yaratish. Tajriba, muammo va istiqbollari" mavzusidagi respublika ilmiy amaliy anjumaning ma'ruzalar to'plami. 28- aprel, 2004-yil. Toshkent, 2004

9.7. "Ma'naviyat, ilm-fan va itisodiy bilim yoshlar tarbiyasiga xizmat qilsin" vavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferintsiya materiallari 3-4 noyabr, 2004 – yil Toshkent 2004.

10. Gazeta va jurnallar.

10.1. Kasb-hunar ta'limi. 2004 – 2006 yil sonlari.

10.2. Xalq ta'limi. 2005-yil sonlari

11. Statistik ma'lumotlar to'plami.

11.1. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2005-yil. Toshkent, 2005

11.2. Sotsialno ekonomiechiskie pokazateli respubliki Uzbekistab 2004g .-
t.: 2005

11.3. Osnovnie pokazateliy razvitiya narodnogo obrazovaniya I podgotovki
kadrov za 2004 god

Statichiskie byulleten. Toshkent: 2005.

Internet saytlari.

11.4. [http:// www.rbcnet.ru](http://www.rbcnet.ru) “Ekonomika i jizn”

11.5. [www.school](http://www.school.edu.ru) edu. ru.

11.6. www.inter-pedagogika.ru

11.7. www.ecsoman.edu.ru. Rossiya Federatsiyasi oily o'quv yurtlarida
o'qitiladigan fanlar bo'yicha o'quvslubiy komplekslar.